

11559

3
Geogr pols. = 2124.

Willems.

6892

1

2

A
Prubafinity

GEOGRAFIA

KRÓTKO ZEBRANA.

2

[Faint, illegible handwriting]

EXHIBIT

KNOW ALL MEN BY THESE PRESENTS

3
WALENTEGO SZACFAJERA

11.559

G E O G R A F I A

KRÓTKO ZEBRANA.

WYDANIE NOWE,

podług ostatnich traktatów ułożone,

PRZEJRZANE I POPRAWIONE.

CBGiOŚ, ul. Twarda 51/55

tel. 22 69-78-773

Wa5152520

W I L N O.

NAKLADEM I DRUKIEM JÓZEFA ZAWADZKIEGO.

1 8 4 5.

geogr. list

4

Pozwolono drukować pod warunkiem złożenia po
wydrukowaniu exemplarzy prawem przepisanych w Ko-
mitecie Cenzury. Wilno, 1844 roku, 20 Września.

Cenzor JAN WASZKIEWICZ.

11.559

11H-45952/TMK

WSTĘP.

1. **G**EOGRAFIA jest opisanie ziemi, na której mieszkamy. Ze względu opisujących się w niej rzeczy, dzieli się na *matematyczną*, *fizyczną* i *polityczną*.

2. Geografia *matematyczna* uważa ziemię jako planetę, i opisuje jej postać, wielkość, obróty i t. d.

3. *Fizyczna* opisuje powierzchnię ziemi i ciała znajdujące się na niej.

4. *Polityczna* zawiera rozmaite podziały ziemi przez ludzi ustanowione, opisując kraje i skład ich rządu. Ta część Geografii szczególniejszym tu będzie celem naszej uwagi.

5. *Figura* ziemi, spłaszczonej nieco przy biegunach, jest okrągła nakszała kuli.

Ponieważ zaś powierzchnia ziemi składa się z ziemi i wody, przeto ziemię nazywamy *kulą ziemnowodną*.

6. Całej obszerności kuli ziemnowodnej liczą Geografowie 9,282,000 mil kwadratowych. Z tych najwięcej zabiera woda, bo na ląd wypada tylko 2,424,400 mil kw., t. j., prawie czwarta część całej powierzchni kuli.

Mila geograficzna zawiera 22,800 stop paryzkich (które równe są zupełnie litewskim) czyli 12,000 kroków zwyczajnych. *Mila kwadratowa* jest przestrzeń ziemi mająca wzdłuż i w szerz jedną milę.

7. *Ziemia* składa się z kilku większych i mniejszych części albo połączonych z sobą, albo pojedynczych. Większe części morzem nieprzerwane nazywamy *lądami* czyli *częściami ziemi*, których pięć się liczy: jedna z nich jest na półkuli zachodniej, za pierwszy południk biorąc ten, który przez wyspę Fero przechodzi, i zowie się *Ameryką*; cztery inne leżą po większej części na półkuli wschodniej: pierwsza z nich nazywa się *Europą*, na południu téj jest *Afryka*, a na wschód tych dwóch *Azja*, w dole znajduje się *Australia* czyli *Polinezja*, dziś pospo-

licie *Oceania* nazwana, składająca się z wielkich i małych wysp między Azją i Ameryką położonych.

8. Łądy dzielą się jeszcze na *wyspy*, *półwyspy*, *przylądki*, *międzymorza*, *góry*, *pagórki*, *wulkany* i t. d.

9. *Wyspa* (Insula) jest część ziemi ze wszech stron wodą oblana.

10. *Półwysep* (Peninsula) jest część ziemi ze trzech stron wodą oblana, a czwartą z lądem lub innym półwyspem stykająca się.

11. *Przylądek* (Promontorium) jest część ziemi w morze wchodząca. Przylądek zowie się *Kapem*, gdy w kształcie góry wznosi się.

12. *Międzymorze* (Isthmus) jest część łądu dwoma morzami ściśniona.

13. *Góra* jest znaczna wyniosłość ziemi nad jej powierzchnią. Góry długie, niby pasmem jakim z sobą związane, jedne z drugich idące, zowią się *łańcuchem gór*, takie są: *Pirenejskie*, *Alpy*, *Apenin* w Europie; *Kordeliery* w Ameryce Południowej.

14. *Pagórek* jest mierna ziemi wyniosłość.

15. *Wulkany* są góry ogień wybuchająca.

16. *Woda* dzieli się na *Oceany*, *Morza*, *Zatoki*, *Przesmyki*, *Jezióra*, *Rzeki* i t. d.

17. *Oceanem* nazywa się cały ogrom wody słonej oblewającej ziemię.

18. *Morze* jest część oceanu zawierająca w sobie także wodę słoną.

19. *Zatoka* czyli *Odnoga morska* jest część morza znacznie w ziemię zachodząca.

20. *Przesmyk* albo *Cieśnina morska*, jest część morza ze dwóch stron lądem ściśniona.

21. *Jezioro* jest wielkie zebranie wody słodkiej, a czasem i słonej, które nigdy nie wysycha i nie płynie.

22. *Rzeka* jest to zbiór wody słodkiej korytem płynącej. Początek rzeki nazywa się *Źródłem*; gdzie się zaś rzeka kończy i do innej rzeki lub do morza wpada, jest *Ujście* czyli koniec rzeki.

23. *Katarakta* jest to spadek rzek niektórych z góry na dół z wielką bystrością i szybkością.

24. *Archipelag* jest część oceanu wiele wysp blisko siebie leżących zawierająca.

25. *Port* jest część morza niebardzo znacznie do ziemi zachodzącego, do której okręty dla bezpieczeństwa od wiatrów i burzy lub dla innych potrzeb wchodzą.

26. *Wzbieranie i Opadanie Oceanu* (Fluxus et Refluxus) jest wzruszenie jego codzienne i stateczne, przez które woda morska nad swoją zwyczajną wysokość podnosi się, a potem opada. Wody oceanu przez sześć godzin płyną do brzegów z wielkim szelestem, podnoszą się w górę do znacznej wysokości, i to jest *Morza Wzbieranie* (Fluxus Maris). W tém wzbiraniu przez kilka minut zatrzymane, zaczynają odpływać nazad i ustępować stopniami przez sześć godzin, i to jest *Morza Opadanie* (Refluxus Maris). Następnie znowu zaczynają płynąć i brzegi zalewać, tak dalece, iż w przeciągu 24 godzin i 49 minut ocean dwa razy się podnosi i dwa razy opada.

27. Ocean powszechny dzieli się na 5 głównych części: †

- 1) *Na morze Północne Lodowate*, którego odnogą jest *morze Białe*.
- 2) *Na ocean Zachodni* zawierający:
 - a) *Ocean Skandynawski* czyli *Północny*, do którego należą: *morze Północne*

czyli Norwęgskie i Niemieckie; *morze Wschodnie* czyli Bałtyckie, Kattegat, Bełł wielki i mały, Zund, i zatoki Botnicka, Fińska i Ryzka; *morze Zachodnie* czyli Eskimo.

b) *Ocean Atlantycki*, to jest, *morze Atlantyckie* ze Śródziemném, Marmara, Czarném i Azowskiém, morzami; *Atlantyckie Zachodnie* i Południowe czyli Etyopskie.

3) *Na ocean Indyjski*, do którego należą: kanał Mozambicki, morze Arabskie i Perskie, z zatokami: Arabską, Perską, Bengalską, Syamską, Tuukińską, i Indyjskim archipelagiem.

4) *Na Wielki Wschodni ocean* czyli *Spokojny*; obejmujący Kamczackie i Anadyrskie, Japońskie, Chińskie i Żółte morza, odnogę Penszyńską, archipelag Północny i t. d.

5) *Na morze Lodowate Południowe* dotąd całkiem nieznanome.

28. Każdy kraj, którego mieszkańcy zjednoczeni w jedno towarzyskie ciało żyją pod rządem jakimkolwiek, nazywa się *Państwem*, i ze względu swój obszerności lub składu rządu, jest *Cesarstwem*, *Królestwem*, *Arcyksięstwem*, *Wielkiém Xięz-*

twem, Landgrafstwem, Hrabstwem, Rzeczpospolitą i t. d.

29. Rząd czyli pewny kształt sprawowania władzy najwyższej jest:

- a) *Samowładny*, kiedy najwyższa władza, żadnemi nieokreślona prawami, od jednej Panującego zawisła woli i upodobania.
- b) *Monarchiczny Konstytucyjny*, kiedy władza najwyższa poruczona jest wprawdzie Panującemu, lecz gdy ten stosować się musi do pewnych ustaw i praw.
- c) Gdy w kraju jakim wiele osób należy do sprawowania władzy najwyższej, kraj taki nazywa się *Rzeczpospolitą*.
- d) *Demokratyczny* czyli *gminowładny* jest, gdy najwyższa władza zostaje przy całym narodzie, lub przy pewnej liczbie osób z niego wybranych.
- e) *Arystokratyczny* albo *możnowładny*, gdy możniejsi obywatele pewnego stanu (np. szlacheckiego) bez dokładania się pospółstwa najwyższą w państwie sprawują władzę.

30. W każdym kraju uważać potrzeba:

- 1) Jego granice, położenie, wielkość, podział;
- 2) Ludność, język, religię, nauki, rzemiosła;
- 3) Skład rządu, dochody, długi narodowe;
- 4) Siłę lądową i morską.

31. Nieodzowną pomocą do nauki Geografii są *karty geograficzne* czyli *mappy*, wyrażające nam różne części ziemi. Nazwiska swe biorą od większej lub mniejszej części ziemi, którą wystawiają. I tak: *karty uniwersalne* zawierają dwa półkole ziemi; *karty szczególne* wystawiają jedną główną część ziemi, np. Azyę, lub Europę i t. d.; *karty jeneralne* obejmują całe państwa, np. Hiszpanię lub inne; *topograficzne* lub *chorograficzne* są wyobrażeniem powiatu lub miasta. Są także *karty żeglarskie*, na których oznaczone są morza, wyspy, skały, mielizny, i inne do wiadomości żeglarza potrzebne rzeczy. *Karty podróżne* czyli *pocztowe*, na których wytknięte są drogi i stacye pocztowe w jednym lub kilku krajach. Na takich kartach czyli mappach uważać potrzeba cztery główne strony czyli okolicę świata: *Południe* (*Meridies* lub *Sud*)

na dole, *Północ* (Septentrio lub Nord) w górze, *Wschód* (Oriens lub Est) po prawej, *Zachód* (Occidens lub Ouest) po lewej ręce. Jeżeliby takowe okolice nie były oznaczone na kartach, wtenczas zwróćmy uwagę na igłę magnesową, czyli Rozetę wiatrów, na nich się znajdującą. Strona, ku której koniec igły magnesowej jest zwrócony, będzie *Północą*, przeciwna tej strona *Południem*, z prawej ręki *Wschód*, a z lewej *Zachód*.

ROZDZIAŁ I. *Ludność*30,4000 **EUROPA.** + 40,000000

§ 1. *Położenie, granice i wielkość.*
 Leży między 36—71° szerokości północnej, a 8—81° długości wschodniej. Na zachód graniczy z oceanem Atlantyckim; na południe z cieśniną Gibraltarską i morzem Śródziemnym; na wschód z Archipelagiem, cieśniną Dardaneelską, z morzem Marmara, cieśniną Carogradzką, morzem Czarnym, cieśniną Teodozyi, morzem Azowskim, rzeką Donem, Manyczem, Sarpą, Wołgą, górami Uralskimi i Werschoturskimi; na północ z morzem Lodo-watym północnym. Powierzchnia jej wynosi 155,341 m. k. 307 27

§ 2. *Góry: Pirenejskie* między Hiszpanią i Francją; *Alpy* między Francją, Szwej-

caryą, Niemcami i Włochami; *Apenińskie* we Włoszech, *Karpackie* albo *Tatry* między Polską (t. j. Galicyą Austryacką), Węgrami i Ziemią Siedmiogrodzką; *Wołchońskie* czyli *Wałdojskie*, *Uralskie* i t. d. Najwyższa w Europie góra jest *Montblanc* 14,764 stopy wysoka. *Przyłądki*: *Nordcap* w Norwęgskiej Laponii, *Matapan* w Morei, *St. Vicent* w Portugalii, *Finisterre* w Hiszpanii. *Wulkany* czyli góry ogień wybuchające: *Etna* albo *Gibel* w Sycylii, *Wezuwiusz* w Król. Neapolitańskim, *Hekla* w Islandyi.

§ 5. *Morza*: 1) *Morze Lodowate Północne* z *Białém*; 2) ocean *Skandynawski* czyli *Północny*, z morzami: *Norwęjskiém*, *Brytańskim*, *Niemieckim*, *Katęgatem*, *Baltyckim*, z odnogami: *Fińską* i *Botnicką*; 3) *morze Atlantyckie*, czyli *Zachodnie*, z morzami: *Hiszpańskim*, *Biskajskim*, *Akwitańskim*, kanałem *Brytańskim* (la Manche, morzem *Irlandzkim*, *Szródziemnym*, do którego należą: *morze Adryatyckie* (Golfo di Venezia), *Archipelag Turecki* czyli *morze Egejskie*; morza *Marmara*, *Czarne* i *Azowskie*.

§ 4. *Cieśniny morskie*: 1) *Gibraltar-*

ska łącząca morze Śródziemne z Atlantyckim; 2) *Kaletańska* czyli *Pas de Calais* z morza Północnego zabiega do kanału Brytańskiego; 3) *Zund* i mały z wielkim *Beltem* łączą Kategat z morzem Wschodniem; 4) *Sycylijska* czyli *Faro di Messina* między Neapolem i Sycylią; 5) *S. Bonifacego* między Sardynią i Korsyką; 6) *Dardaneńska* między morzem Marmara i Archipelagiem; 7) *Carogrodzka* łącząca morze Czarne i Marmara; 8) *Teodozyi* (Kaffe) prowadząca z Czarnego do Azowskiego morza i t. d.

§ 5. *Jeziora*: w Szwajcaryi: *Vierwaldstaed* (Firwaldsztet), *Zurych*, *Genewskie*, *Boden* i *Kostnickie*; we Włoszech: *Lago di maggiore*, *Lugano*, *Como*; w Rosyi: *Ladoga* i *Onega*; w Szwecyi: *Wener* i *Wetter*; w Polsce (teraz Xięztwie Poznańskim do Prus przyłączoném) *Gopło*.

§ 6. *Rzeki*: *Dunaj*, *Ren*, *Odra*, *Elba*, w Niemczech; *Tyber*, *Adiga* i *Po* we Włoszech; *Sekwana*, *Rodan*, *Garonna* we Francyi; *Ebro*, *Tag*, *Gwadalkwiwir*, *Duero* w Hiszpanii i Portugalii; *Tamiza* w Anglii; *Don*, *Ob*, *Wołga*, *Dźwina*, *Dniepr*, *Newa*, *Niemen* w Rosyi; *Wisła* w Królestwie Polskiem.

§ 7. *Wyspy znaczniejsze*: Wielka Brytania, Islandya, wyspy Duńskie i Szwedzkie na oceanie Atlantyckim; Sycylia, Sardinia, Korsyka, Majorka, Kandya i wyspy Archipelagu Greckiego na morzu Śródziemném.

§ 8. *Półwyspy*: Hiszpania z Portugalia, Szwecya z Norwegią, Włochy, Dania, Morea, Krym i t. d.

§ 9. *Religij* panujących w Europie jest 6: 1) Rzymsko-katolicka, 2) Grecka, 3) Ewangelicka Luterska, 4) Ewangelicka reformowana, 5) Żydowska, i 6) Mahomekańska. ~~Półwyspy~~

§ 10. *Języków* głównych liczą jedenaście: 1) *Biskajski*, 2) *Szkockoirycki* (Celtogaulski), 3) *Cymbryjski*, 4) *Fiński*, 5) *Grecki*, 6) *Łaciński*, z którego poszły: Włoski, Hiszpański, Francuzki i inne, 7) *Arnautycki* czyli *Albański*, 8) *Germański* w Niemczech z dyalektami Angielskim, Duńskim, Szwedzkim, Hollenderskim i t. d., 9) *Łotewski* i *Litewski*, 10) *Słowiński*, najobszérniejszy ze wszystkich; główniejsze dyalekty jego są: Rossyjski, Polski, Czeski i t. d. 11) *Turecko-tatarski* w Turcyi, Krymie i t. d., a prócz tych, *Żydowski* i *Cygański*.

§ 11. Ludności w Europie liczą około 240,000,000, między którymi 113,000,000 katolików.

§ 12. *Klimat Europy* niejednostajny jest. *Północny* między 71—60° szerokości, ma wiosnę dopiero w maju lub czerwcu, lato krótkie, trwające do września, a czasami i w sierpniu kończące się, i popolicie dwie pory roku, to jest: zimę długą, w śnieg obfitą, i lato krótkie, a dla dłuższych dni, zbyt gorące. Za 70° żadna roślina utrzymać się nie może. *Klimat średni* między 60—48 lub 45° szerok. ma wiosnę w marcu i kwietniu, a lato od lipca do października. *Klimat południowy* między 48 lub 45—36° szerok. ma wiosnę w styczniu lub lutym, lato w kwietniu lub maju, w październiku i listopadzie wielkie dżdże, a popolicie żadnego trwałego śniegu i przenikliwego nie ma mrozu.

§ 13. Europa według ostatnich traktatów zawiera w sobie:

- 1) *Trzy Cesarstwa*: Rossyjskie, Austryackie, Tureckie,
- 2) 16 *Królestw*, które udzielnych mają królów: *Portugalskie, Hiszpańskie, Francuzkie, Neapolitańskie* czyli Obojga Sycylii, *Sardyńskie,*

*Hollenderskie, Belgijskie, Hanno-
werskie, Greckie, Pruskie, Duń-
skie, Szwedzkie, królestwo Wiel-
kiej Brytanii i Irlandyi, Bawar-
skie, Wirtemberskie, Saskie.* ✕

- 3) 5 Królestw, których korony posia-
dane są przez innych mocarzów: ~~Lom-
bardzko~~ - *Weneckie* czyli Włoskie,
*Węgierskie, Czeskie, Polskie, Nor-
węgskie.*
 - 4) *Wielkie Xięztwa*: *Badeńskie, He-
skie, Wejmańskie, Meklenburg Szwę-
ryn i Strelie, Holsztyńsko Oldenbur-
skie, Toskańskie i t. d. (Poznańskie
i Niższego Renu* należą do Pruss,
Luxemburskie do królestwa Hol-
lenderskiego, a *Wircburskie* do Ba-
waryi).
 - 5) *Xięztwa*: *Nassau, Anhalt, Saskie,
Hohenzollern, Lichtenstein i t. d.*
 - 6) 3 *Rzeczypospolite*: *Szwajcarska,
Święto-Maryińska i Wyspy Iońskie.*
 - 7) *Miasta wolne*: *Hamburg, Libek,
Bremen, Frankfurt i Krakow.*
-

§1. Cesarstwo Rossyjskie.

Położenie, granice. Państwo Rossyjskie, składające się z krajów w Europie, Azji i Ameryce położonych, leży pod $55^{\circ} 20'$ (wyjście Warty) aż do 247° (w Ameryce Północnej) wschodniej długości, i $38^{\circ} 40'$ (na zachodniem pobrzeżu morza Kaspijskiego) aż do 78° (północno-wschodni przylądek Azji) północnej szerokości. Graniczy *na północ* z Norwegią i oceanem Lodowatym; *na wschód* z cieśniną Berynga i oceanem Wschodnim; *na południe* z Chinami, Tataryą Niepodległą, morzem Kaspijskiem, Persyą, Turcyą Azyatycką i morzem Czarnem; *na zachód* z Turcyą Europejską, Austryą, Prusami, morzem Bałtyckim i Szwecyą.

Rozległość wynosi 563,607, z których na Rossyę Europejską wypada 72,864; na Azyatycką 270,050; na osady w Ameryce 17,500; na Królestwo Polskie 2,295.

Rossya od połowy XV wieku nadzwyczajnie zrobiła postępy w rozszerzeniu swych posiadłości. Za panowania W. Xiążęcia Jana Wasiljewicza (1462) Rossya miała rozległości 18,000 mil kw.; przy wstąpieniu na tron Jana Wasiljewicza Groźnego (1535) liczyła powierzchni 57,000; przy

śmierci Piotra W. 280,000, a po śmierci Katarzyny II., 336,000 mil kw.—Mocarze Rossyi do 1547 r. zwali się Wielkimi Xiążętami; Jan Wasiljewicz IV. zaczął się mianować Carem, a Piotr W. w 1721 przyjął tytuł Cesarza Wszech Rossyi.

Grunt. Rossyja w ogólności ma powierzchnię bardziej równą, niż górzystą. Znaczniejsze góry są: *Północne* albo *Ołoneckie*, przedłużające się od gór *Skandynawskich*; *wielka wzniesiona płaszczyna* albo *Alańskie* góry, między miastami: Tułą, Moskwą, Smoleńskiem i Toropcem, najwyżej wznoszące się pod Wałdajem, i tam przybierające nazwisko gór *Waldajskich*; *Karpackie* od południo-zachodu; *Tauryckie* na półwyspie Krymskim; *Kaukazkie*, z których najwyższą jest *Elborus*; *Uralskie*, w średnich częściach zwane *Wierchoturскими*; *Sybirskie* pod rozmaitemi nazwiskami, jak: *Altajskie*, *Sajańskie*, *Bajkalskie*, *Nerczyńskie*, *Ochotskie*, *Kamczatskie* i t. d.

Klimat. Wielka rozległość Rossyi przyczyną jest wielkiej w niej różności klimatów; ztąd w północnej Rossyi, gdzie silne panują mrozy, klimat podobny jest ze swęj ostrości do klimatu Norwegii, Islandyi i Grenlandyi, kiedy w średniej Rossyi kraje takie mają klimat, jak Anglia

i Niemcy, a w południowej w niczem nie ustępują co do przyjemności klimatu południowej Europy krajóm. Bez względu jednak na tę rozmaitość klimatu, powietrze jest zdrowe.

Wody. Ocean Północny, Wschodni. *Morza:* Bałtyckie, Białe, Czarne, Azowskie, Kaspjskie, i inne. *Jeziora:* Ladoga, Onega, Pejpus, Ilmen, Altaj, Bajkał, i inne. *Rzeki:* Wołga, Dźwina Północna, Dźwina Zachodnia, Newa, Niemen, Dniestr, Bug, Dniepr, Dón, Ob, Enissej, Terek, Kuma, Lena, i inne.

Kanały. Dla ułatwienia wewnętrznej komunikacyi za pośrednictwem rzek i jezior, urządzone są kanały, z których znaczniejsze: *Górno-Wołocki*, *Siwerski* czyli *Nowgorodzki*, *Maryiński*, *Tychwiński*, *Siaski*, *Xiążęcia Alexandra Wirtemberskiego*, *Ekaterynieński*, *Berezyński*, *Ogińskiego*, i inne.

Przylądki: *Kaniński* u wejścia do morza Białego; *Północno-Wschodni* na morzu Lodowatém; *Czukocki* nad cieśniną Berynga; *Lopatka* na południe Kamczatki.

Wyspy. Na oceanie Północnym: *Nowa Zemla*, *Wojgacz*, *Kułguew*; na morzu Białém: *Sołowiecka*; na oceanie Wschod-

nim: *Aleutskie*, *Berynga* i *Miedziana*; na morzu Bałtyckim: *Aland*, *Dago*, *Oesel* i *Hochland*.

Plody: Zboże, pieńka, len, drzewo, tytoń, bawełna, i wiele roślin handlowych; bydło, owce, świnie, konie, łosie, renifery, ryby; żelazo, miedź, złoto, srebro, sol, marmur, saletra i t. d.

Ludność wynosi 55 — 59 milionów, z których na Rosyę Europejską wypada 41,866,500; na Azjatycką 10,000,000; na Amerykańską 50,000; na Królestwo Polskie 4,500,000.

Religia panująca jest Greko-Rossyjska, lecz i inne wyznania doznają tolerancyi. Religję grecką wyznaje 45,000,000; katolicką 4,600,000; ewangelicką 2,000,000 są także Herubuci, Mennonici, Filiponi, Ormianie, Mahometanie, Żydzi, Lamaici, Szamanie.

Nauki i kunszt w nowszych czasach coraz bardziej rozkrzewiane przez liczne uniwersytety, jak: w Petersburgu, Moskwie, Dorpacie, Kijowie i innych.

Rękodzieła i fabryki pomnażają się coraz i wydają nie tylko rzeczy ku pierwszej potrzebie, ale ku wygodzie i zbytkowi służące.

Handel coraz bardziej rozległym się staje. Główne punkta dla handlu zagranicznego są: Petersburg, Ryga, Rewel, Pernawa, Libawa, Wyborg, Helsingfors, Abo, Archangelsk, Taganrog, Kercz, Cherson, Odessa i t. d.

Rząd monarchiczny samowładny. Panuje teraz MIKOŁAJ I. Xiążęta i Xiężniczki krwi panującej mają tytuł Wielkich Xiążąt i Wielkich Xiężniczek.

Dochód roczny wynosi około 131½ mil. rubli.

Herb Państwa orzeł czarny dwógłowy że dwiema koronami w polu złotém.

Podział. Pod względem zarządu, Rosya dzieli się na gubernie, a te na powiaty; pod względem duchownym, na dyecezye czyli eparchie; pod względem naukowym, na okręgi naukowe.

Części składające Cesarstwo Rosyjskie.

ROSSYA EUROPEJSKA.

I. *Prowincye Nadbaltyckie.*

Gubernie:

- 1) *St. Petersburska.* MS. *St. Petersburg*, stolica państwa i rezydencya

Cesarza, założona przez Piotra W. 1703 r. przy ujściu Newy. Ma obwód $3\frac{1}{2}$ mili niemieckiej, 470,000 mieszkańców, akademię nauk, korpusy kadetów, szkołę marynarską, i wiele innych pożytecznych instytucyj. Miasta znaczniejsze: *Carские Sielo, Gaczyna, Strelna*, i inne.

- 2) *Estońska*, w której MS. *Rewel*, z portem i twierdzą.
- 3) *Inflantska*. MS. *Ryga* nad Dźwiną, z portem i twierdzą. Miasta znaczniejsze: *Dorpat, Arensbach* (na wyspie Oesel) i inne.
- 4) *Kurlandzka*. MS. *Mitawa*. Inne miasta: *Goldynga, Lipawa*, i t. d.

Do prowincyj Nadbałtyckich liczy się *Wielkie Xięstwo Finlandzkie*, złożone z ósmiu gubernij: 1) *Uleaborgska*, 2) *Wazaska*, 3) *Kuopijska*, 4) *St. Michelska*, 5) *Tawasthuska*, 6) *Abo-Biöneborgska*, 7) *Nylandzka*, 8) *Wyborgska*. Miasta w nich znaczniejsze: *Helsingfors, Uleaborg, Waza, Kuopio, St. Michel, Tawasthus, Nystadt, Abo, Sweaborg, Wyborg, Kexholm*, i t. d.

II. *Gubernie Wielko-Rossyjskie.*

- 1) *Moskiewska.* MS. *Moskwa*, druga stolica Państwa, nad Moskwą i Nehlina, pamiętne zwycięstwem 1812 r.; ma 6 mil niemieckich obwodu, trzy departamenta Senatu, uniwersytet, szkołę handlową, seminaryum. Inne miasta: *Możajsk, Kołomna*, i t. d.
- 2) *Smoleńska.* MS. *Smoleńsk.* Miasta znaczn.: *Drohobuż, Wiaźma*, i t. d.
- 3) *Pskowska.* MS. *Pskow.* Inne miasta: *Wielkie Łuki, Toropiec*, i t. d.
- 4) *Twerska.* MS. *Twer*, nad rzekami Wołgą i Twercą.
- 5) *Nowgorodzka.* MS. *Wielki Nowgorod*, niegdyś był osobną Rzpltą i miał 400,000 mieszkańców; przez Iwana Wasiljewicza do Rossyi przyłączony.
- 6) *Ołonecka.* MS. *Petrozawodzk*, nad Onegą.
- 7) *Archangelska.* MS. *Archangelsk*, przy ujściu Dźwiny.
- 8) *Wołogodzka.* MS. *Wołogda*, nad rzeką t. im.
- 9) *Jarostawska.* MS. *Jarostaw*, nad Wołgą.

- 10) *Kostromska*. MS. *Kostroma*, nad Wołgą.
- 11) *Władymirska*. MS. *Władymir*.
- 12) *Niżegorodzka*. MS. *Niżnij Nowgorod*, nad Wołgą i Oką.
- 13) *Tambowska*. MS. *Tatnbow*.
- 14) *Riazańska*. MS. *Riazań*.
- 15) *Tulska*. MS. *Tula*, nad Upą, sławne fabryką broni ognistój.
- 16) *Kałużka*. MS. *Kaluga*, nad Oką.
- 17) *Orłowska*. MS. *Orzeł*.
- 18) *Kurska*. MS. *Kursk*.
- 19) *Woroneżska*. MS. *Woroneż*.

III. *Gubernie Mało-Rossyjskie.*

- 1) *Kijowska*. MS. *Kijow*, niegdyś stolica Państwa, sławne tak zwanemi *Pieczarami*, w których ciała błogosławionych są złożone.
- 2) *Czernihowska*. MS. *Czernihow*.
- 3) *Połtawska*. MS. *Połtawa*, pamiętne zwycięstwem Piotra W. nad Karolem XII.
- 4) *Charkowska*. MS. *Charkow*.

IV. *Gubernie Rossyi Południowój.*

- 1) *Ekaterynosławska*. MS. *Ekateryno-*

staw, nad Dnieprem. Inne miasta: *Azow, Taganrog*, i t. d.

- 2) *Chersońska*. MS. *Chersoń*, twierdza nad Dnieprem. Inne miasta: *Elizawetgrad, Oczakow, Odessa* i t. d.
- 5) *Taurycka*. MS. *Symferopol* (po tatarsku *Achmeczet*). Inne miasta: *Bakczysaraj, Stary Krym*, i t. d.

Do Rossyi południowej należą jeszcze: *Obwod Bessarabski* i *Ziemie Czarnomorskich i Dońskich Kozaków*, które nie stanowią gubernij, jak następuje:

- 4) *Bessarabia*. MS. *Kiszeniew*, ma 20,000 mieszkańców, seminaryum duchowne, gimnazyum. Miasto handlowe. Inne miasta: *Chocim, Ismail, Kilia, Akermann*, i t. d.
- 5) *Kraje Kozaków Czarnomorskich i Dońskich*. Mają oni własny rząd, nie płacą podatków i są obowiązani do służby wojskowej. MS. *Kozaków Czarnomorskich Ekaterynodar*, nad Kubanem, ma 6,000 mieszkańców, gimnazyum, wielki jarmark. MS. *Kozaków Dońskich Nowy Czerkask* blisko Donu, ma 11,000 mieszkańców, gimnazyum.

V. *Gubernie Zachodnie.*

- 1) *Wileńska*. MS. *Wilno* nad *Wilią*.
Inne miasta: *Wilejka, Lida, Troki*
i t. d.
- 2) *Kowieńska*. MS. *Kowno* nad *Niemenem*. Inne miasta: *Wilkomierz, Rosienie* i t. d.
- 3) *Grodzieńska*. MS. *Grodno* nad *Niemenem*. Inne miasta: *Białystok, Słomim, Kobryń* i t. d.
- 4) *Witebska*. MS. *Witebsk* nad *Dźwi-
ną*. Inne miasta: *Połock, Düneburg,
Lepel* i t. d.
- 5) *Mohylewska*. MS. *Mohilew*, nad
Dnieprem.
- 6) *Mińska*. MS. *Mińsk* nad *Swisłoczą*.
Inne m.: *Mozyr, Słuck, Pińsk* i t. d.
- 7) *Wołyńska*. MS. *Zytomierz*. Inne m.:
Berdyczew, Krzemieniec i t. d.
- 8) *Podolska*. MS. *Kamieniec Podolski*.
Inne m.: *Latyczew, Braclaw* i t. d.

ROSSYA AZYATYCKA.

I. *Gubernie leżące na wschód Syberyi.*

- 1) *Astrachańska*. MS. *Astrachań*, które wielki prowadzi handel z *Persyą* i *Indyami*.

- 2) *Saratowska*. MS. *Saratow*, nad Wołgą.
- 3) *Oremburska*. MS. *Ufa*.
- 4) *Kazańska*. MS. *Kazań*, które do r. 1552 było stolicą udzielnego państwa tegoż imienia.
- 5) *Wiatska*. MS. *Wiatka*.
- 6) *Permska*. MS. *Perm*. Do r. 1801 to miasto było wsią; dopiero jest bardzo rozległe i piękne.
- 7) *Symbirska*. MS. *Symbirsk*.
- 8) *Penzeńska*. MS. *Penza*.

II. *Syberya*.

Gubernie i obwody są:

- 1) Gub. *Tobolska*. MS. *Tobolsk* nad Tobolem i Irtyszem. 20,000 mieszkańców.
- 2) Obwod *Omski*. MS. *Omsk*. 7,000 mieszkańców, między nimi 1,000 skazanych na wygnanie.
- 3) Gub. *Tomska*. MS. *Tomsk*. 8,600 mieszkańców.
- 4) Gub. *Jenissejska*. MS. *Krasnojarsk* nad Jenissejem. 3,000 mieszkańców. Dom roboczy dla skazanych na wygnanie.
- 5) Gub. *Irkutska*. MS. *Irkutsk*. 16,000

mieszkańców. Niedaleko jest *Kiachta* nad granicą Chińską, główny punkt handlu między Rosyją i Chinami.

6) Obwód *Jakutski*. MS. *Jakutsk*.

Na północ téj prowincyi odkryto kraj polarny, który nazwano *Nową Syberyą*.

7) Obwód *Ochotski*. MS. *Ochotsk*, przy ujściu Ochoty. 2,000 mieszkańców, port.

8) Półwysep *Kamczatka*. MS. *Niżnij Kamczack*, na cyplu wyskakującym w morze. 1,672 mile od Petersburga.

III. Kraje Kaukazkie.

Kraje Kaukazkie składają się z następujących prowincyj: *Szyrwan*, *Armenia*, *Imeretia*, *Gruzja*, *Daghestan*, *Czerkasja*, *Abchazyja*, *Georgiewsk*. Najważniejszym miastem całego Kaukazu jest *Tyflis* nad rzeką Kur. Inne miasta: *Derbent*, ważna twierdza w Daghestanie; *Baku* w Szyrwanie, ważny port na morzu Kaspijskim, i t. d.

IV. Stepy Kirgizów.

Do Rosyi należy jeszcze część *Stepów Kirgizkich*, zamieszkanymi przez wędro-

wnicze plemiona, mających powierzchnię 31,581 m. kw., ludności 360,000.

ROSSYA AMERYKAŃSKA.

Oprócz osad na stałym lądzie, leżących na północno-zachodnim brzegu Ameryki Północnej, zuanych pod imieniem *Alaski*, główną część Rossyi Amerykańskiej stanowią następujące wyspy:

Aleutskie, składające się z wysp *Berynga*, *Miedzianej*, *Andreanowskich* i wysp *Lisich*, tworzące łańcuch łączący Azyę z Ameryką.

Archipelag Króla Jerzego, gdzie jest wyspa *Sitka*, na której twierdza *Nowy Archangelsk* jest naczelnym miejscem posiadłości Rossyjskich w Ameryce.

Archipelag Xiążęcia Wallii, na południe *Archipelagów Króla Jerzego*.

Rossya Amerykańska zostaje pod rządem kompanii kupców rossyjskich, którzy stąd dostają w wielkiej ilości kosztowne futra, jakimi prowadzą obszerny handel.

§ 2. Królestwo Polskie.

Powstałe z krajów składających przedtem Xięztwo Warszawskie, wyjąwszy dwa powiaty departamentu Kaliskiego, i cały

departament Poznański, z większą częścią Bydgoskiego (z których *W. Xięztwo Poznańskie* utworzone zostało) i miasto Kraków z obwodem. ✕

Graniczy na wschód z Cesarstwem Rosyjskiem, *na zachód* z *W. Xięztwem Poznańskim* i Szląskiem, *na północ* z Prusami, *na południe* z obwodem wolnego miasta Krakowa i Galicyą. *W rozległości* 295 mil kwadr. ludności 4,500,000 mieszkańców.

Rzeki znaczniejsze: Wisła, Warta, Bug, Niemen; *mniejjsze:* Pilica, Bzura, Wieprz, San, Narew i t. d.

Płody. Zboże wszelkiego rodzaju, jako to: żyto, jęczmień, owies i pszenica, która najlepiej udaje się w gubernii Sandomierskiej; *z rzeczy kopalnych:* ołów, galman, ruda żelazna dająca wyborne żelazo równające się szwedzkiemu, miedź, siarka, marmur, gips, alabaster, kreda, wapno i t. d.

Przemysł. Nieustanne wojny nie małą do jego postępu były zawadą; jednakże liczy się do rzędu cywilizowańszych Europejskich krajów. W miastach mniejjszych popolicie bawią się rolnictwem.

Religia Rzymsko-katolicka, lecz i inne wyznania zostają pod opieką rządową.

Podział. Królestwo Polskie dzieliło się przedtém na 8 województw, 59 obwodów i 77 powiatów; lecz, w skutek postanowienia Rządu $\frac{25 \text{ Lutego}}{7 \text{ Marca}}$ 1857 r. wydane-go, nazwanie województw zmienione zostało, i odtąd województwa nazywają się guberniami. Tych jest ośm:

- 1) *Mazowiecka.* MS. *Warszawa.* Miasta znaczniejsze: *Mińsk, Rawa, Łęczyca, Wrocławek, Gostynia, Łowicz,* i t. d.
- 2) *Kaliska.* MS. *Kalisz.* Miasta znaczniejsze: *Częstochowa, Konin, Sieradz, Wielun, Piotrkow,* i t. d.
- 3) *Kielecka.* MS. *Kielce.* Miasta znaczniejsze: *Miechow, Olkusz, Pinczow,* i t. d.
- 4) *Sandomierska.* MS. *Radom.* Miasta znaczniejsze: *Końskie, Opatow, Sandomierz,* i t. d.
- 5) *Lubelska.* MS. *Lublin.* Miasta znaczniejsze: *Janow, Hrubieszow, Kraśnostaw,* i t. d.
- 6) *Podlaska.* MS. *Siedlce.* Miasta znaczn.: *Biała, Radzyn, Łukow,* i t. d.

- 7) *Płocka*. MS. *Płock*. Miasta znacz.:
Lipno, Mława, Prysnyisz, Pułtusk,
Ostrołęka, Tykocin.
- 8) *Augustowska*. MS. *Suwałki*. Miasta znacz.: *Sejny, Kalwarya, Maryampol.*

§ 5. **Miasto Kraków z obwodem, ściśle neutralne.**

Między Galicyą Austryacką i Królestwem Polskiem leży nad Wisłą; od 1815 zostaje pod protekcyą trzech Dworów: Rosyjskiego, Austryackiego i Pruskiego, i na zawsze ogłoszone neutralném. Niegdyś pierwsza stolica potężnego państwa, miejsce koronacyi, sławne grobami Królów Polskich. Ma uniwersytet najdawniejszy w Polsce. Władzę prawodawczą wykonywa zgromadzenie Deputowanych 26 gmin; władza wykonawcza w ręku Senatu z Prezydenta i 10 członków złożonego. Ma 21 m. kw. rozległości i 152,000 ludności.

Znaczniejsze miejsca: *Łobzow, Krzeszowice, Czarna, Zamek Tęczyński, Nowa Góra, Chrzanow, Alwarnia, Czarnkow* i t. d.

§ 4. Królestwo Portugalskie.

Graniczy na północ i wschód z Hiszpanią, na południe i zachód z morzem Atlantyckim, i ma rozległości 1,712 m. kw., a ludności 3,500,000 mieszkańców.

Rzeki znaczniejsze: Minho, Duero, Tag, Gwadiana.

Góry: Serra da Amora, de Estrella, de Monchique i t. d.

Religia katolicka. Rząd zostaje w ręku Króla Ferdynanda. Dochody państwa z osadami czynią 39 milionów złotych. Siła zbrojna lądowa 52,000, morska 8 okrętów liniowych, 14 fregat i 12,000 majtków. Dzieli się na królestwo Portugalii i Algarbii.

I. Królestwo Portugalii składa się z 5 prowincyj: a) Estremadury, której MS. i całego królestwa Lizbona nad Tagiem; b) Beira z MS. Coimbra; c) Entre Minho e Duero z MS. Porta nad rzeką Duero; d) Traz os Montes z MS. Mirando; e) Alen Tejo z MS. Evora.

II. Królestwo Algarbii, z MS. Tawira.

Dzierżawy postronne: w Azji Goa, Makao i części wyspy Timor; w Afryce

wyspy *Azorskie*, *Madera*, *Porto Santo*, *Przylądka Zielonego*, wyspa *Ś. Tomasza*, wielkorządztwo *Mozambiku* i *Angoli*, osady w *Gwinei*, na wyspie *Bissao* i t. d.

§ 5. **Królestwo Hiszpańskie.**

Graniczy na północ z morzem Atlantyckim i Francją, na wschód z Francją i morzem Śródziemnym, na południe z morzem Śródziemnym, cieśniną Gibraltarską i oceanem Atlantyckim, na zachód z oceanem Atlantyckim i Portugalią. Rozległość jej wynosi 8,500 mil kwadr., a ludność 14,000,000. Religia katolicka jest panująca. Rząd konstytucyjny, dziedziczny w linii męskiej i żeńskiej. Teraz panuje Królowa Izabella II.

Rzeki znaczniejsze: Ebro, Minho, Tag, Duero, Gwadiana, Gwadalkiwir.

Góry: Pirenejskie, Kantabryjskie i Sierra Morena.

Podział. Kraj cały dzieli się na 14 p^owincyj (*), z których każda niemal ma tytuł królestwa, a te są:

(*) Prócz tego głównego podziału, Hiszpania dzieli się jeszcze na 49 obwodów, wyjąwszy miasto *Antequera*, które do żadnej prowincyi nie należy.

- 1) *Kastylija nowa*, w niej *Madryt* sto-
lica państwa i rezydencya Króla.
- 2) *Kastylija dawna*, w której m. znaczne
Burgos.
- 3) *Galicya*, w niej MS. *Kompostella*.
- 4) *Asturya*, z MS. *Owiedo*, *Santyllana*.
- 5) *Biskaja*, z MS. *Bilbao*.
- 6) *Nawarra*, z MS. *Pampeluna*.
- 7) *Arragonia*, z MS. *Saragossa* nad
Ebro.
- 8) *Katalonia*, z MS. *Barcellona*.
- 9) *Walencya*, z MS. tegoż imienia nad
rzeką Gwadalkwiwir.
- 10) *Murcyja* nad morzem Śródziemnym,
z MS. t. im.
- 11) *Grenada*, z MS. t. im.
- 12) *Andaluzya*, z MS. *Sewilla*, najwięk-
szym w całej Hiszpanii.
- 13) *Estremadura*, z MS. *Badajoz*.
- 14) *Leon*, z MS. t. im.

Tu należą także: 1) *Wyspy Balearskie*
na morzu Śródziemnym, jako to: *Major-*
ka, *Minorka*; 2) *Wyspy Pityuzyjskie*
Iwissa, *Formentera* i t. d.

Dzierżawy postronne: w *Azyi* wyspy
Manilskie czyli *Filipińskie*, *Karolińskie* i
część *Magindanao*. W *Afryce* wyspy *Ka-*
naryjskie, *Annabon*, *Xiążące* i *Fernando*

del Po, miasta Ceuta, Melilla. *W Ameryce* wyspy Kuba, Porto-Rico, i kilka wysp Dziewiczych. *W Australii* wyspy Maryańskie i t. d.

§6. Królestwo Francuzkie.

Graniczy na północ z Niderlandami, morzem Północnym, cieśniną Kaletańską; na zachód z morzem Atlantyckim i Hiszpanią; na południe z Hiszpanią, morzem Śródziemnym; na wschód z Włochami, Szwajcaryą i Niemcami. Rozległa jest na 10,050 mil kwadr. Ludność 33,500,000.

Rzeki znaczniesze: Garona, Loara, Sekwana, Skalda, Ren, i wiele kanałów.

Góry: na pograniczu Alpy Pirenejskie.

Religia panująca katolicka, inne jednak wyznania są cierpiane i rządowej doznają opieki: Rząd monarchiczny konstytucyjny w osobie Ludwika Filipa Orleans.

Siła zbrojna lądowa 410,000 wojska, i prawie 1 milion gwardyj narodowych; siła morską 300 okrętów wojennych z 9000 dział.

Podział Francyi. Do roku 1789 dzieliła się Francya na 35 prowincye wielkie;

teraz dzieli się na 86 departamentów (*), w których miasta znaczniejsze są:

1. *Paryż* nad Sekwaną, stolica całego państwa, rezydencya Króla, mające obwodu $3\frac{1}{2}$ mili, 909,000 mieszkańców, mnóstwo przepysznych budów i pałaców, uniwersytet, zakłady fabryczne etc.

2. *Wersal* sławne fabryką broni ogniśtej najlepszą w Europie.

3. *Lyon* sławne fabrykami jedwabnemi, 4) *Dyżon* (Dijon) twierdza, 5) *Tuluza* (Toulouse) nad Garoną, 6) *Orlean* nad Loarą, 7) *Nant* (Nantes), 8) *Lill* (Lille), 9) *Bezanson* (Besançons), 10) *Nancy* sławne rezydencyą Stanisława I. (Leszczyńskiego) Króla Polskiego, 11) *Lunewill* (Luneville) sławne traktatem Francyi z Niemcami r. 1801. 12) *Metz*, *Sztrasburg* (Strasbourg) miasto wielkie i ludne, o ćwierć mili od Renn, *M. portowe Dunkierka* (Dunquerque), *Kale* (Calais), *Hawr* (Havre), *Brest*, *Roszfor* (Rochefort), *Bor-*

(*) Przez ostatnią wojnę utraciła Francya Hollandyę, departamenty w północnych Niemczech, Illiryę i we Włoszech dzisiejsze Królestwo Lombardzko-Weneckie, słowem, kraje mające ludności około 13 milionów.

do (Bordeaux), *Tulon* (Toulon), *Bajonna*, *Marsylia* i t. d.

Dzierżawy postronne Francyi są: w Azyi Pondiszery. W Afryce najważniejsze miasta nadmorskie państwa Algeru, na północnym pobrzeżu Afryki; jednakże o rozległości i ludności tamtejszych Francuzkich posiadłości nie pewnego powiedzieć nie można; wyspy Senegal, Burbon, Faktorye w Gwinei i t. d. *W Ameryce* część Guiany z wyspą Kajenną, Martinika, Gwadelupa i t. d.

§ 7. **Włochy.**

Półwysep Włoch *graniczy na północ* ze Szwajcaryą i Niemcami, *na wschód* z Niemcami i morzem Adryatyckim, *na południe* z morzem Śródziemnym, *na zachód* z morzem Śródziemnym i z Francją. Ma rozległości z wyspami 5,636 mil kwadratowych. *Ludności* 21,561,000.

Góry: na północ *Alpy* wysokie, *środkiem* kraju ciągną się *Apenińskie*, w Sycylii *Etna* czyli *Montegibello*.

Rzeki *znaczniejsze:* Po, Adiga, Arno, Tyber, Piawe i t. d.

Państwa składające ten kraj są następujące:

I. *Królestwo Sardyńskie.*

Ma obszerności 1,360 m. kw. i 4,140,000 mieszkańców. *Dochody* państwa wynoszą 25 milionów złt. r. *Siła lądowa* w czasie pokoju 35,800, w czasie wojny 80,000 wojska.

Rząd monarchiczny. Panuje teraz *Karol Emmanuel V.* od 1831 r.

Składa się:

1) Z Xięstwa Sabaudyi z MS. *Szambery* (Chambery).

2) Z Xięstwa *Piemontu*, w którym *Turyn* nad rzeką Po, stolica całego państwa i rezydencja Króla.

3) Z Xięstwa *Montferatu* z MS. *Casale*.

4) Z części *Medyolanu* (druga należy do królestwa Lombardzko-Weneckiego) z MS. *Alessandrya*. 5) Z Xięstwa *Genueńskiego* z MS. *Genua* czyli *Genova* portowém. 6) Z wyspy czyli królestwa *Sardynii*, rządzonej przez Vice-króla, z MS. *Cagliari*.

Między *Genuą* i *Piemontem* leży Xięstwo *Monako*, zostające pod opieką Króla Sardyńskiego.

II. Królestwo Lombardzko-Weneckie.

Ma obszerności 859 mil kw. i 4,501,000 ludności; leży nad rzekami Po, Adygą, Brentą, Piave, Tagliamento i t. d.; należy do Austrii.

To Królestwo składa się:

1) Z Xięztwa *Medyolańskiego*, (którego część jedna odpadła do królestwa Sardynii) z MS. *Medyolan* (Milano).

2) Z Xięztwa *Mantuańskiego*, w którym MS. i najważniejsza twierdza *Mantua* na jeziorze.

3) Z należącej dawniej do Szwajcaryi krainy *Vellin* z hrabstwami *Clave* i *Bormio*. MS. *Sondria* nad Addą.

4) Z Xięztwa *Weneckiego*, w którym MS. *Wenecya*, wzniesiona na 136 wyspach połączonych 306 mostami i kładkami, z portem obszernym.

III. Xięztwo *Parma*, w 1814 r. oddane zostało Maryi Ludwice Arcyksiężniczce Austriackiej, wdowie po Napoleonie. Zawiera 104 mile kwadr. i 466,000 mieszkańców, czyni dochodu 12 mil. złt. p. Składa się zaś:

1) Z Xięztwa *Parmy*, z MS. *Parma* nad rzeką t. im.

2) Z Xięztwa *Placencyi*, z MS. *Placencya* nad ujściem rzeki *Trebii* do *Po.*

3) Z Xięztwa *Gwastalli*, z MS. t. im. IV. Xięztwo *Modeńskie* ma 90 mil kwadr., 400,000 mieszkańców, a należy od r. 1814 do Arcyksiążęcia *Austryackiego Franciszka IV.*

Składają się zaś:

1) Z Xięztwa *Modeny*, z MS. i rezydencyonalném *Modena.*

2) Z Xięztwa *Regio* (*Redzio*), z MS. tegoż imienia nad *Tesoną.* 3) Z Xięztwa *Mirandola* z warowném MS. tegoż imienia, i 4) z Xięztw *Novellara*, *Korregio* (*Koredzio*), *Carpi*, *Massa-Carrara* i *Garfagnana.*

V. Xięztwo *Łukieskie* ma 20 mil kw., 155,000 mieszkańców. Panuje tu od r. 1824 *Karol Ludwik.* MS. *Lucca* nad rzeką *Serchio.*

VI. *Wielkie Xięztwo Toskańskie.*

Zawiera 595 mil kwadrat. i 1,350,000 ludności. Wielkim Xiążęciem od r. 1824 jest *Leopold II.* Arcyksiążę *Austryacki.*

Składa się zaś:

1) Z powiatu *Florenckiego*, z MS. i rezydencyonalném *Florencya* nad rzeką

Arno, mającém ludności 80,000 mieszkańców.

2) Z powiatu *Pizańskiego*, z MS. *Pisa*, *Livorno*, miasto wielkie portowe, skład towarów wschodnich i t. d.

3) Z powiatu *Syeńskiego*, z MS. tegoż imienia.

4) *Ze Statto degli Presidii*, w którém warowne miasto *Piombino*. Wyspa *Elba* z MS. *Porto Ferrajo*, i inne na morzu Śródziemném.

VII. Państwo Kościelne.

Zawiera 811 mil kwadrat. i 2,592,000 mieszkańców; leży nad *Tybrem*, *Musone*, *Tronto*, *Po* (która stanowi granicę od królestwa Lombardzko-Weneckiego). Panującym od 1851 jest Papież *Grzegorz XVI* (*Mauro Capellari*). Składa się: 1) z Patrimonium Sw. Piotra, 2) Xięztwa *Castro*, 3) Krainy *Sabina*, 4) Xięztwa *Spoletto*, 5) powiatów *Orvieto*, *Perugia*, 6) Hrabstwa *Citta di Castello*, 7) Marchii Ankońskiej z MS. i portowém *Ankona*, 8) Xięztwa *Urbino*, 9) Krainy *Romagna*, 10) Xięztwa *Ferrary* z MS. *Ferrara* nad rzeką *Po*, 11) z powiatu *Bonońskiego*, z MS. *Bononia*, 12) z Xięztwa *Benewen-*

tu i Ponte Corvo leżących w Królestwie Neapolitańskim, i miasta *Rzymu* nad Tybrem, stolicy państwa i rezydencyi Papieża, w którym, prócz innych ozdób, osobliwości, wspaniałych gmachów, architektury nowoczesnej i wielu pomników dawniej wielkości Rzymian, znajduje się pałac *Watykański*, mający 22 dziedzińce i 11,264 pokojów. *Kościół Ś. Piotra*, którego podwójna kopuła na 4ch wspiera się słupach.

VIII. *Rzeczpospolita Święto-Maryińska*, w obwodzie Państwa Kościelnego nad zbiegiem rzek *Tamaro* i *Calore* leżąca, ma $1\frac{1}{2}$ mili kwadr. 7,000 ludności i MS. *San-Marino*.

IX. *Królestwo Neapolitańskie czyli Obojga Sycylii.*

1. *Królestwo Neapolitańskie* zawiera 1,985 mi! kwadr. i 7,752,000 mieszkańców; dzieli się na następne prowincye: 1) *Terra di Lavoro*, w której *Neapol* stolica państwa i rezydencya króla, najbogatsze i najludniejsze we Włoszech, z wybornym portem, ma ludności 551,700; inne miasta *Puzzuolo*, *Sorento* urodzeniem *Torkwata Tassa* poety pamiętne, *Gae-*

ta, *Herculanum* w przeszłym wieku odkryte, zawiera w sobie wiele pamiątek starożytności; 2) *Abruzzo*, 3) *Apulia* z miastami: *Tarent* portewem, *Gallipoli* i *Otranto*, 4) *Kalabrya* z miastami: *Cosenza*, *Monteleone* i t. d.

II. *Wyspa* czyli *Królestwo Sycylii* największa wyspa na morzu Śródziemném, leży na zachód i południe Neapolu, od którego wąską cieśniną *Faro di Messina* jest oddzielona, ma 495 mil kwadr. i 1,894,000 mieszkańców. Kraj dzieli się na 5 prowincye czyli doliny (*Valle*):

1) *Val di Mazzara*, z MS. *Palermo*; 2) *Val di Demona*, z MS. *Messina* nad cieśniną *Faro di Messina*, trzęsieniem ziemi w roku 1785 całkiem prawie zniszczone; 3) *Val di Noto*, z MS. *Siragossa*, dawniejsze *Syrakuzy*, których ludność za czasów Rzymian 1,200,000 mieszkańców wynosiła.

Do Sycylii należą wysepki około brzegów leżące.

X. *Wyspy*: *Malta*, *Gozzo* i *Comino* mają 10 mil kwadr. i 124,000 mieszkańców, należą zaś do Anglików. MS. *Malty* est *Lavaletta* albo *Citta nuova* ze dwó-

ma portami i warownym zamkiem *St. Elmo*.

XI. *Zjednoczone państwo wysp Iońskich*, na pobrzeżu Albanii, Liwadyi i Morei, zawiera 47 mil kwadrat. i 180,000 mieszkańców. Zostaje pod opieką Anglii, i składa się z 7 następujących wysp:

1) *Corfu*, dawniej *Korcyra*, z M. warowném tegoż imienia, ma 16,000 mieszkańców, 2) *Paro*, i tuż przy niej *Anti-Paro*, 3) *Santa-Maura*, dawniej *Leucadia*, z MS. *S. Maura*, 4) *Cefalonia* z MS. tegoż imienia, 5) *Theaki*, 6) *Zante*, 7) *Cerigo*, dawniej *Cythera*, z MS. t. im.

§ 8. **Szwajcarya.**

Graniczy na zachód z Francją, na północ i wschód z Niemcami, na południe z Włochami, i ma rozległości 696 mil kwadr., ludność wynosi 2,184,000 mieszkańców.

Góry znaczniejsze są: *S. Gotarda*, *Jura*, *S. Bernarda* i w. in.

Rzeki znaczniejsze: *Ren*, *Ron*, *Inn*, *Adda*, *Tessino* i t. d.

Religia niejednostajna. *Rząd*. Każdy kanton ma swój własny, niepodległy,

mniej lub więcej gminny lub możnowładny, wszystkie zaś składają jedną *federacyjną Rzeczpospolitą*. Siła zbrojna wszystkich kantonów wynosi 53,578 żołnierzy, a dochód 544,075 franków szwajcarskich.

Kantony kraj składające są następujące:

- 1) *Cyrich* (Zürich) z MS. tegoż imienia.
- 2) *Bern* z MS. t. im. nad Aarą. Tu jest *Hofwyl* albo *Wylhof*, sławny rolniczymi urządzeniami Emanuela Fellenberga.
- 3) *Lucern* z MS. tegoż imienia, 4) *Uri* z MS. Altorf, 5) *Szwyc* albo *Szweyc* (Schwyz, Schweiz) z MS. t. im., 6) *Untervalden* z MS. Stanc (Stanz), 7) *Glarus*, 8) *Cug* (Zug), 9) *Solothurn* z miastami stołecznymi tegoż imienia, 10) *Bazylea* z MS. t. im. nad Renem, 11) *Szafhuza* (Schaffhausen), 12) *St. Gallen* z MS. t. im., 13) *Gryzonowie* z MS. Chu, 14) *Appencel* (Appenzel), 15) *Fryburg* z MS. t. im., 16) *Argowia* z MS. *Arau*, 17) *Turgowia* z MS. *Frauenfeld*, 18) *Tessin* czyli *Włoska Szwajcarya* z MS. *Bellinzona*, 19) *Leman* czyli *Watlandya* (Pays de Vaud) z MS. *Lozanna* (Lausanne), 20) *Wallis* z MS. *Sitten* lub *Sion*, 21) *Nefszattel* albo *Neyenburg* (Neufchatel, Neuen-

bourg), z hrabstwem *Vallengin*, należy do Króla Pruskiego, MS. *Nefszatel* (Neufchatel), 22) *Genewa* z MS. t. im.

§ 9. Królestwo Niderlandzkie.

Graniczy na północ i zachód z morzem Północnym, na południe z Francją, na wschód z Niemcami. Zawiera 1,140 mil kwadr., ludności 6,797,000.

Rzeki znaczniejsze: Ren, Skalda i t. d. Cieśniny: Dollart i Zuyderzee.

Religia. Różne wyznania jednostajnej doznają rządu opieki, lecz na północy reformowana, a na południu katolicka, są religią większej części mieszkańców. *Handel*, ułatwiany przez wyborne drogi żwirowe, kanały i koleje żelazne, cierpi teraz bardzo z powodu nieprzyjaznych stosunków względem Niderlandów; jednak w kwitającym jest stanie i po całej prawie rozciąga się ziemi.

W skutek zaszłych wypadków w roku 1830, Niderlandy rozdzieliły się na dwa niezależne od siebie Królestwa: *Belgijskie* i *Hollenderskie*; inne prowincye wchodzące w skład Niderlandów także

się rozdzieliły; jedne z nich należą do Belgii, inne do Hollandyi, jak następuje:

I. Królestwo Belgijskie.

Rozległość 540 mil kwadrat., ludność 4,240,000.

Składa się z następujących prowincyj:

- 1) *Brabancya*. MS. *Bruxella*.
- 2) *Antwerpia*. MS. *Antwerpia* albo *Anvers*.
- 3) *Flandrya Wschodnia*. MS. *Gandawa* (*Gent, Gand*).
- 4) *Flandrya Zachodnia*. MS. *Brügge* (*Bruges*).
- 5) *Hennegau* albo *Hainaut*. MS. *Mons* albo *Bergen*.
- 6) *Namur*. MS. *Namur* nad *Sambre* i *Maas*.
- 7) *Leodyum*. MS. *Leodyum* (*Liège*) nad *Maas*.
- 8) *Limburg Belgijski*. MS. *Hasselt*.
- 9) *Luxemburg Belgijski*. MS. *Arlon*.

II. Królestwo Hollenderskie.

Rozległość 600 mil kwadr., ludność 2,557,000.

Składa się z następujących prowincyj:

- 1) *Hollandya Północna*. MS. *Amster-*

- dam, i *Hollandya Południowa*. MS. *Haga*.
- 2) *Zeeland* albo *Seeland*. MS. *Middelburg*.
 - 3) *Północna Brabancya*. MS. *Herzogenbusch*.
 - 4) *Limburg Hollenderski*. MS. *Mastricht*.
 - 5) *Geldern*. MS. *Arnhem* nad Renem.
 - 6) *Utrecht*. MS. *Utrecht* nad Renem.
 - 7) *Oberyssel*. MS. *Zwoll*.
 - 8) *Drenthe*. MS. *Assen*.
 - 9) *Gröningen*. MS. *Gröningen*.
 - 10) *Fryslandyja*. MS. *Lewwarden* albo *Liewerden*.

Liczy się tu także Wielkie Xięztwo *Luxemburg*, z powodu którego Król Hollenderski jest członkiem Związku Niemieckiego. MS. *Luxemburg (Lützelburg)*.

Posiadłości postronne. W Azji: Wyspa *Jawa* z *Madurą* i część *Sumatry*; większa część wysp *Korzennych*; osady na *Borneo* i *Celebes* i na małych wyspach *Sunda*. W Afryce: kilka osad i warowni w *Gwinei*. W Ameryce: Antylskie wyspy *Curassao*, *St. Eustache*.

§ 10. Niemcy.

Graniczą na północ z morzem Wschodniem, Danią i morzem Północnem; na wschód z Prussami, Królestwem Polskiem i Austryą; na południe z morzem Adryatyckiem, Włochami i Szwajcaryą; na zachód z Francją i Niderlandami. Rozległości mają 11,600 mil kwadr., ludność do 36,200,000 wynosi.

Powietrze umiarkowane, w wyższych tylko okolicach ostrzejsze, a w południowych cieplejsze.

Góry znaczniejsze: Hercyńskie, Alpy Północne, Tyrolskie, Olbrzymie (Riesengebirge), Las Turyński, Góry Miedziane it. d.

Rzeki główne: Dunaj, Ren, Wezera, Elba, Odra.

Jezióra: Bodensee, czyli Bregenckie (więcej 9 mil długie, 2 mile szerokie i 964 stopy głębokie), Cyrknickie, Mansfeldzkie, słone i słodkie, Meklemburskie i t. d.

Rząd. Monarchowie, Xiążęta i miasta wolne Niemieckie, na mocy ugody w roku 1815 Czerwca 8 zawartej, tworzą Związek Niemiecki, którego celem jest utrzymanie zewnętrznego i wewnętrznego bezpieczeństwa Niemiec, niepodległości i nie-

tykalności szczególnych krajów niemieckich. Interesa Związkowych ułatwiać się mają na *Sejmie Związkowym* we Frankfurcie nad Menem.

Trzydziestu dziewięciu członków związkowych mają przez swych pełnomocników już osobne, już łączne głosy. *Osobne głosy* mają: *Austria, Prussy, Bawaryja, Saxonia, Hanower, Wirtemberg, Baden, Hessya* Elektoralna, *Wielkie Xięztwo Heskie, Dania z Holsztynu, Hollandya z W. Xztwa Luxemburskiego. Łączne głosy:* domy *Wielko-Xiążęce i Xiążęce Saskie, Brunswick i Nassau, Meklemburg Szweryn i Strelitz, Holstein-Oldenburg, Anhalt i Szwarcburg, Hohenzollern, Lichtensztein, Reus, Szauenburg-Lippe i Waldeck; wolne miasta:* *Libeka, Frankfurt, Bremen i Hamburg.*

I. *Cesarstwo Austryackie.*

Graniczy na wschód z Rosyją; na południe z Turcyą, morzem Adryatyckim i Włochami; na zachód z Włochami, Szwajcaryą i Królestwem Bawarskiem; na północ z Prussami, Krakowem i Królestwem Polskiem. Rozległość 12,000 mil kwadr., ludność 34,759,000.

Góry znaczniejsze są: *Hochhorn* w Salzburgu, *Śnieżna* (Schneeberg) w niższej Austryi, *Szczyt Łomnicki* w Węgrzech, *Stangalpe* w Styryi, *Budzisław* w Ziemi Siedmiogrodzkiej, gdzie także *Budesz* (Büdösch) wulkan się znajduje.

Wody: Morze Adryatyckie z odnogami różnemi. *Jeziora*: *Platensee* w Węgrzech, mające 24 mile kwad., *Neusiedlersee* mające 8 mil obwodu, *Cyrknickie* i t. d.

Rzeki znaczniejsze: w Austryi właściwej Dunaj, Morawa, Sawa, w Czechach Elba, Mołdawa, Eger, w Galicyi San, Dniestr, Prut, w Śląsku Austryackim Wisła bierze swój początek, w Królestwie Lombardzko Weneckim *Po*, *Adiga*, *Tagliamento* i t. d.

Religia katolicka jest panująca, inne jednak są cierpiane. *Rząd* monarchiczny w osobie *Ferdynanda I.*, a w Węgrzech i Ziemi Siedmiogrodzkiej władza monarcha powagą stanów i sejmu jest ograniczona. *Dochody państwa* jak dotąd 200½ milionów złotych reńskich. *Siła zbrojna* w pokoju 271,404, w czasie wojny 750,404 żołnierzy; flota Wenecka liczy 20 okrętów z 310 armat.

Podział. W skład Cesarstwa Austryackiego wchodzi następujące kraje:

1) *Niższa Austrya* czyli *Arcy-Xięztwo Austryackie*, w którym stolica wszystkich państw Austryackich i rezydencja Cesarza Austryackiego *Wiedeń* nad Dunajem, liczący $3\frac{1}{2}$ mili obwodu, 350,000 mieszkańców, prócz 5,000 ż. załogi; inne miasta są: *Baden* znaczne z cieplic nad Dunajem, *Braunau* nad rzeką Inn i t. d.

2) *Austrya wewnętrzna* czyli:

a) *Xięztwo Styryi*, z MS. *Grec* (*Grätz*) nad rzeką *Muhr*.

b) *Xięztwo Karyntyi*, z MS. *Klagenfurt*.

c) *Xięztwo Karnioli*, z MS. *Lajbach* czyli *Lublana*.

d) *Gubernia Tryestska*, MS. *Tryest* nad odnogą t. im. Tu należy *Istrya* na półwyspie, której MS *Capo d'Istria* na wyspie mostem złączonęj z lądem.

3) *Dalmacya* z wyspami na morzu *Adryatyckim*, z MS. *Zara*. Do *Dalmacyi* należą:

a) *Dawniejsza Rzplita Poglizza*. Ten kraj górzysty obfituje szczególniej w zboże, drzewo, wino i trzody. Naczelnik 200,000 mieszkańców zowie się *Wielkim Hrabią*, i corocznie wy-

bierany bywa; rezydencyą jego jest wieś *Pirun Dubrawa*.

b) Dawniejsza Rzplta *Ragusańska*, MS. *Ragusa* licząca 6,500 mieszkańców.

c) *Powiat w Albanii* czyli *niższa Dalmacya*, z MS. *Cattarro* warowném i najważniejszym portem na morzu *Adryatyckim*.

4) *Wyższa Austria* czyli *Hrabstwo Tyrolskie* podniesione do godności *Xięztwa*, MS *Innsbruck* otoczone wysokimi górami; inne miasta są: *Kufstein* nad *Inn* z twierdzą, *Trient*, *Roveredo*.

5) *Xięztwo Salcburskie*, z MS. *Salzburg*.

6) *Królestwo Czeskie*, MS. *Praga* nad *Mołdawą*; inne miasta są: *Koeniggrätz* twierdza, *Jozefstadt* inaczéj *Pless* twierdza, *Karlsbad*, *Teplitz* cieplicami, *Egra* wodami kwaśnymi, *Culm*, *Nollendorf* bitwami 1813 sławne.

7) *Margrabstwo Morawskie*, MS. *Ołomuniec* (*Olmütz*) nad rzeką *Morawą*, *Brünn* drugie stołeczne miasto, w bliskości którego wieś *Austerlitz* (*Sławników*), wsławiona bitwą 1805 roku.

8) *Śląsk Austryacki* z miastami *Opa-wa* (*Troppau*) nad rzeką tegoż imienia,

Karnów (Jägerndorff), *Cieszyn* (Teschen).

9) *Galicya* (część zaboru Polski w r. 1772) z *Bukowiną*, MS. *Lwów*; inne miasta: *Jarosław* nad Sanem, *Sambor* nad Dniestrem, *Bochnia*, *Wieliczka* żupami solnemi sławne, *Tarnopol*. *Bukowiny* MS. *Czernowice* nad Prutem.

10) *Królestwo Węgierskie* dzieli się na wyższe i niższe *Węgry*.

a) *W Węgrzech wyższych* miasta znacz.: *Buda* (Offen) nad Dunajem, *Pest*, *Prezburg* nad Dunajem, (tu zwykle odbywa się koronacja), *Kremnica* ma kopalnie złota, *Stawnica* (Schemnitz), *Leopoldstadt* twierdza.

b) *W Węgrzech niższych* miasta znacz.: *Kiesmarek*, *Koszyce* (Kaschau), *Tokaj* sławne najdelikatniejszém winem, *Wielki Waradin*, *Temeszwar*, twierdze.

11) *Ziemia Sławiańska* ze *Syrmią* z miastami: *Essek* nad Drawą, *Peterwaradin* twierdza, *Semlin*, *Karłowicz* nad Dunajem.

12) *Królestwo Kroackie*, MS. *Agram* (Sagrab) nad Sawą, *Waradin* twierdza

i cieplice, *Fiume* nad morzem Adryatyckim portowe i t. d.

13) *Wielkie Xięztwo Siedmiogrodzkie* dzieli się na trzy narody: 1) Węgrów, 2) Sykulów (Szekler), 3) Sasów. MS. Ziemi Siedmiogrodzkiej jest *Hermanstadt* w kraju Sasów, *Klauzenburg* twierdza w kraju Węgrów, *Karlsburg*, inaczéj *Weissenburg*.

14) *Hrabstwo Felkenstein* pod górą Grzmotową (Mons Jovis) do niego należąca.

15) Nakoniec tu należą jeszcze: 1) Królestwo Lombardzko-Weneckie (ob. Włochy II), 2) Majoraty domu Austriackiego *Toskana*, *Modena* (obacz Włochy).

II. Królestwo Pruskie.

Graniczy na północ z Meklemburgiem, morzem Bałtyckim i Rosyą; na wschód z Rosyą i Królestwem Polskim; na południe z Królestwem Polskim, Austryą, Saxonią i Xięztwem Anhalt, na zachód z Francją, Niderlandami i Niemcami. Ma rozległości 5,070 mil kwadr. Ludność wynosi 14,907,000 mieszkańców.

Góry są tylko w Śląsku, a z tych naj-

większe *Schneekuppe*, *Sturmhaube*, *Sowa* (Eule), *Śnieżna* (Schneeberg).

Rzeki znaczniejsze: Pregel, Odra, Sprea, Wisła, Elba, Ren.

Religia przy ogólnej tolerancji jest rozmaita. *Rząd* monarchiczny. Panującym jest od 1840 *Fryderyk Wilhelm IV*. Dochody państwa 50 do 60 milionów talarów. *Siła zbrojna* włącznie z obroną krajową przeszło 569,000, wojska liniowego 165,000.

Do korony Pruskiej należą teraz następujące kraje:

- 1) *Prussy* dzielące się na:
 - a) *Prussy wschodnie*, MS. *Królewiec* (Koenigsberg) przy ujściu rzeki Pregla do Fryszhaffy, *Pilawa* (Pilau) port ważny, *Fridland*, *Itawa Pruska* (Preussisch Eylau) bitwami, *Tylża* traktatem w roku 1807 pamiętne, *Kłajpeda* (Memmel) portowe i twierdza, *Gumbin* nad Pizią.
 - b) *Prussy zachodnie*, w których miasta znacz.: *Gdańsk* wielce handlowne, *Kwidzyn* (Marienwerder), *Elbląg*, *Marienburg*, *Grudziądz* (Graudenz) twierdza.
- 2) *Brandeburska* prowincya dzieli się

na gubernie: *Berlińską*, *Poczdamską* i *Frankfurtską*; w nich m. znacz. są: *Berlin* po obu stronach Sprei, stolica całego państwa i rezydencya Króla, *Poczdami* na wyspie rzeki Havel, *Freyenwalde* nad Odrą, *Brandenburg*, *Spandau* nad zbiegiem Sprei i Haweli, *Frankfurt* nad Odrą, *Kiesterzeń* (Küstrin) twierdza.

3) *Prowincya Pomorska* dzieli się na gubernie: *Szczecińską* i *Kozlińską*; w nich m. znacz.: *Szczecin* (Stettin) nad Odrą, *Stralsund* nad cieśniną Gellen portowe, *Stargard* nad Ichną, *Kołobrzeg* (Colberg) twierdza i port morski, *Kozlin* (Cöslin).

4) *Prowincya Śląska* dzieli się na gubernie: *Wrocławską*, *Reichenbachską*, *Lignicką* i *Opolską*; w nich miasta znacz.: *Wrocław* nad Odrą i Olawą, *Reichenbach*, *Lignica*, *Opole* (Oppeln) nad Odrą.

5) *W. Xięztwo Poznańskie* dzieli się na gubernie: *Poznańską* i *Bydgoską*; w nich m. znacz.: *Poznań* nad Wartą, *Swierzyzna* (Schwerin) także nad Wartą, *Babimost* (Bomst), *Wschowa* (Fraustadt), *Bydgoszcz* (Bromberg) nad Brdą, *Gniezno* niegdyś stolica całej Wielkiejpoli.

6) *Xięztwo Saskie* dzieli się na gubernie: *Merseburską*, *Magdeburską* i *Er-*

furcką; w nich m. znacz. są: *Merseburg* nad Saalą, *Halla* sławne uniwersytetem, *Magdeburg* nad Elbą, *Halberstadt*, *Erfurt* nad rzeką Gerą i t. d.

7) Prowincya *Westfalii* zawiera gubernie: *Minsterską*, *Mindemską* i *Hammską*; w nich m. znacz. są: *Minster* (Münster) nad rzeką Aa, *Mindem* nad Wezerą, *Paderborn*, *Hamm* nad zbiegiem Assy i Lippy.

8) Prowincya *Julichu*, *Kliwii* i *Bergu*; w niej m. znacz.: *Düsseldorf* nad rzeką Dussel i Renem, *Kliwia* (Cleve) o milę od Renu, z którym łączy się kanałem spławnym, *Kolonia* (Cölln, Cologne) nad Renem warowne.

9) Prowincya *W. X. Dolnego Renu*, w której m. znacz. *Koblentz*, *Akwisgran* (Aachen, Aix la Chapelle), *Saarbrück*.

III. Królestwo Bawarskie.

Zawiera 1,400 mil kw., 4,400,000 mieszkańców; leży nad Dunajem, Renem i Mennem; panuje w niém *Ludwik I.* *Docho*
dy państwa czynią dotąd 28 milionów złotych; *siła zbrojna* wynosi w czasie pokoju 53,898; w czasie wony 55,224 wojska.

Cały kraj dzieli się na następne cyrkuły:

- a) *Izarski* z miastem *Monachium* (München), stolica całego państwa i rezydencya Króla.
- b) *Dolnego Dunaju*, MS. *Passawa* (Passau).
- c) *Ratyzboński*, MS. *Ratysbona* (Ragensburg).
- d) *Meński*, MS. *Baireuth* nad czerwonymi Menem.
- e) *Rezacki*, MS. *Ansbach*.
- f) *Górnego Dunaju*, MS. *Eichstadt*.

Tu należy także: 1) W. Xięztwo *Wirceburskie*, MS. *Wirzburg* (Würzburg) nad Menem; 2) Xięztwo *Aszafenburskie* z MS. t. im. nad Menem; 3) dotychczas Wielk. Xięztwa Hask. amty: *Alzenau*, *Amorbach*, *Miltenberg* i *Henbach*; 4) dotąd fuldajskie amty: *Brückenau*, *Hammelburg*, *Weihers*; 5) część byłego fr. departamentu *Mont-Tonnere* i *Niższego Renu*, MS. *Zweybrücken*.

IV. Królestwo Saskie.

Zawiera 272 mile kwadrat. i 1,652,000 ludności; leży nad Elbą, z którą łączą się czarna Elstera, Mulda i Sprea. Rząd monarchiczny w osobie *Fryderyka Augu-*

sta. Dochody państwa czynią 5,074,000 talarów. Siła zbrojna 15,000 żołnierzy.

Kraj cały składa się z następujących cyrkułów:

- 1) *Miszeńskiego*, w którym *Drezno* nad *Elbą*, stolica królestwa.
- 2) *Lipskiego*, MS. *Lipsk* (*Leipzig*) nad zbiegiem *Pleisy* i *Pardy*.
- 3) *Miedzianogórskiego*, MS. *Freyberg* nad *Muldą*.
- 4) *Foigtlandzkiego*, MS. *Plauen* nad *białą Elsterą*.
- 5) *Górnoluzackiego*, MS. *Bautzen* nad *Spreą*.

V. *Królestwo Hanowerskie.*

Zawiera 695 mil kwadr. i 1,688,000 ludności; leży nad *Wezerą*, *Elbą*, *Ems*. Królem jest od r. 1857 *Ernest August*. Dochody czynią 6,345,000 talarów. Siła zbrojna wynosi 20,500 żołnierzy.

W skład tego królestwa wchodzi następujące kraje:

- 1) *Xięztwo Kalenberskie*, MS. *Hannover*.
- 2) *Xięztwo Lineburskie*, MS. t. inienia.
- 3) *Kraj Hadeln*, MS. *Otterndorf*.
- 4) *Xztwo Bremeńskie*, MS. *Stade*.

- 5) Xztwo *Verden*, z MS. t. im.
- 6) Hrabstwa *Hoya* i *Diepholz*, z MS. *Nienburg*.
- 7) Xztwo *Fryzyi wschodniej*, z MS. *Aurich*.
- 8) Xztwo *Grubenhagen*, z MS. *Eimbeck*.
- 9) Xztwo *Hildesheim*, z MS. t. im.
- 10) Xztwo *Osnabryckie*, z MS. *Osnabrück*.
- 11) Hrabstwo *Lingen*, *Bentheim* i t. d.

VI. Królestwo *Wirtemberskie*.

Zawiera 360 mil kwadrat. *Ludności* 1,600,000 mieszk. Leży nad *Nekarem* i *Dunajem*. Królem od r. 1816 jest *Wilhelm I.* *Dochody* czynią 10,553,000 złotych. *Siła zbrojna* w czasie pokoju 6,900, w czasie wojny 16,824 żołnierza.

Kraj cały dzieli się na 12 *wójtowstw*, w których miasta znaczniejsze: *Stuttgart* stolica państwa i rezydencya Króla, *Ludwigsburg* druga rezydencya, *Tibinga*, *Ulm* w którym kościół najwyższą ma wieżę w całych Niemczech, *Heilbronn* i t. d.

VII. *Wielkie Xięztwo Badeńskie* zawiera 275 mil kw. i 1,231,000 ludności; leży nad *Renem* i *Dunajem*. Panuje W. Xiążę *Leopold I.* (*Karol Fryderyk*). Do-

chody czynią 15,052,000 złr. *Siła zbrojna* 10,650 żoł.

Kraj cały dzieli się na 8 cyrkułów, w których m. znacz. *Karlsruhe* stolica Xztwa i rezydencya Xiążęcia, *Konstanz* nad jeziorem t. im., *Freyburg* nad Frey-zamą, *Rastadt*, *Manheim* nad ujściem Nekary do Renu i t. d.

VIII. *Elektorstwo Haskie* zawiera 200 mil kwadrat., ludności 800,000 m.; leży nad Renem, Menem, Fuldą i t. d. rzekami. Panuje Elektor *Wilhelm II.* *Dochody* czynią 3,341,000 talarów. *Siła zbrojna* 8,454 żoł.

Dzieli się na niższą i wyższą *Hassyą*, Xztwa *Hersfeld*, *Fritzlar*, *W. Xztwo Fuldy*, Hrabstwa *Hanauskie*, *Szmalkalden*, *Szauenburg* i t. d. MS. i rezydencya *Cassel* nad Fuldą.

IX. *Wielkie Xztwo Haskie* ma 152 mile kw., 782,000 mieszkańców; leży nad *Renem*, *Menem*, *Niddą* i t. d. rzekami. Panuje *W. Xżę Ludwik II.* *Dochód* 6,576,000 zł. r. *Siła zbrojna* 6,288 żołnierzy.

Kraj składa się: 1) z Xztwa *Starken-
burg*, 2) z *wyższej Hassyi*, 3) z *posiadłości na lewym brzegu Renu*; w nich

m. znacz. są: *Darmstadt* stolica i rezydencya, *Giessen*, *Moguncya* twierdza związkowych Niemiec.

X. *Xztwo Holsztyńskie* (obacz *Królestwo Duńskie*).

XI. *Xztwo Luxemburskie* (ob. *Królestwo Hollenderskie*).

XII. *Wielkie Xięztwo Saskie Wejmarskie* ma 66 mil kw., ludności 244,000 m.; leży nad *Saalą*, *Ilmem*, *Fuldą* rzekami. Panuje *W. Xżę Karol Fryderyk*. Kraj dzieli się na Xięztwa *Wejmarskie* i *Eisenach*, w nim m. znacz. *Weymar* nad *Ilmem* stolica i rezydencya, *Jena* sławne uniwersytetem, *Eisenach* nad *Nessą*.

XIII. *Xięztwo Saskie Gotajskie* (*Saxen-Gotha*), z MS. *Gotha* nad *Leiną*, *Altenburg* nad *Pleissą*.

XIV. *Xztwo Saskie Meinińskie* nad rzeką *Werrą*, z MS. *Meiningen* nad *Werrą*.

XV. *Xięztwo Saskie Hildburghauzen*, z MS. *Hildburghausen* nad *Werrą*.

XVI. *Xięztwo Saskie Koburg Saalfeldzkie*, z MS. *Koburg Saalfeld*.

XVII. *Xztwo Brunświckie Wolfenbittelskie*, z MS. *Brunswick Wolfenbittel* nad rzeką *Odrą*.

XVIII. *Xztwo Nassau*, 83 mile kwad.,

ludności 379,000; m. znacz. *Wiesbaden*, *Koenigstein* twierdza, *Weilburg* nad Lahną, *Dillenburg*.

XIX. *W. Xztwo Meklenburg Szwe-
ryn*; 228 mil kwadr., ludności 476,000;
w niém m. znacz.; *Schwerin* stołeczne,
Wismar i t. d.

XX. *W. Xztwo Meklenburg Strelitz*;
ma 50 mil kw., 86,000 ludności; leży nad
Trawą i jeziorem *Tollen*. Tu należy *Xtwo
Ratzeburg*.

XXI. *W. Xięztwo Oldenburskie* nad
Wezerą, Huntą i Delmą; ma 116 mil kw.,
ludności 250,000, MS. *Oldenburg* nad
Huntą, *Cuttin* nad rybném jeziorem.

XXII. *Xztwo Anhalt Dessau* nad El-
bą i Moldawą, z MS. *Dessau*.

XXIII. *Xztwo Anhalt Bernburg* nad
Elbą i Saalą, z MS. *Bernburg*.

XXIV. *Xztwo Anhalt-Köthen* nad
Elbą i Moldawą, MS. *Köthen*.

XXV. *Xztwo Szwarzburg-Sonders-
hausen*, MS. *Sondershausen*.

XXVI. *Xięztwo Szwarzburg-Rudol-
stadt*, z MS. *Rudolstadt* nad Saalą.

XXVII. *Xztwo Hohenzollern Hechin-
gen*, z MS. *Hechingen* nad rzeką Starcel.

XXVIII. *Xztwo Hohenzollern Sigma-*

ringen, z MS. *Sigmaringen* nad Dunajem.

XXIX. *Xięztwo Lichtenstein* między Szwajcaryą i Tyrolem, miasteczko *Vadutz* (Faduc).

XXX. *Xięztwo Reuss* czyli państwa *Graiz*, *Burg*, *Gera*, *Schleitz*, *Lobenstein*, i t. d., leżą w Foiglandyi nad Elsterą i Saalą.

XXXI. *Xztwo Lippe Detmold*, z MS. *Detmold* nad Werrą.

XXXII. *Xięztwo Lippe Szauenburg*, z MS. *Bückenburg* (Bikenburg).

XXXIII. *Xztwo Waldeck*, m. znacz. *Corbach*, *Fyrmont* sławne wodami mineralnemi.

XXXIV. *Wolne miasta*: 1) *Libeka* (Lübeck) nad Trawą, 2) *Frankfurt* nad Menem, 3) *Brema* (Bremen) nad Wezerą, 4) *Hamburg* nad Elbą.

§ 11. **Anglia czyli Królestwo W. Brytanii.**

Królestwo W. Brytanii składa się z dwóch wysp, t. j. *Wielkiej Brytanii* (Anglii i Szkocyi) i Irlandyi. *Graniczy na wschód z morzem Północném, na południe z ka-*

nałem, cieśniną Kaletańską ; morzem Atlantyckim, na zachód z morzem Atlantyckim, na północ z morzem Północnym. Ma rozległości 5,706 mil kw., ludności 26,500,000.

Góry znaczniejsze są: *Benevis, Benlaren, Snowdon* i t. d.

Jeziora; w Anglii *Winandermeer* ze 17 wyspami, w Szkocyi *Loch Lomond*. Rzeki znaczn.: *Tamiza, Humber* w Anglii, *Tay, Clyde* w Szkocyi, *Shannon* w Irlandyi.

Religia panująca w Anglii i Irlandyi biskupia, a w Szkocyi prezbiterjalna. Rząd monarchiczny republikański. Panuje teraz *Wiktorya I*. Siła zbrojna lądowa 100,000 wojska; siła morska w r. 1838 610 okrętów wojennych od 10—124 dział, i na tych 30,000 majtków.

Anglia składa się: 1) z właściwej *Anglii* podzielonej na 40 hrabstw, w której m. znaczn. *Londyn* nad *Tamizą*, stolica państwa Brytanii, rezydencya Króla, prowadzi największy i najbogatszy handel na ziemi, jest prawie 4 niem. mile długa a 5 mile szeroka, ma 1,200,000 mieszkańców. *Cambridge, Oxford* sławne uniwersyte-tem, *Glocester, Manchester, Newcastle,*

Portsmouth najlepsza twierdza w Anglii, *Plymouth* portowe i t. d.

2) Z Xięstwa *Wallii*, z MS. *Pembroke* mającém wyborny port. Tu należy wyspa *Anglesea*, na której bogata kopalnia miedzi, przynosząca do roku 300,000 funtów szterlingów.

Królestwo Szkocyi dzieli się na południową, średnią i północną Szkocyę; w niej m. znacz. są: *Edinburg* stolica Królestwa, *Glasgow*, *Nev Aberdon*, *Inverness*. Tu należą wyspy: *Hebrydzkie*, *Arkadyjskie* i *Szkockie*.

Królestwo Irlandyi dzieli się na 4 główne części:

1) *Leinster*, z MS. *Dublin* rezydencya Vice-króla, 2) *Ulster* z MS. *Belfast*, 3) *Connaught* z m. handlowném *Sligo*, 4) *Munster* z miastem *Waterford*.

Do królestwa Anglii należą: 1) Twierdza *Gibraltar* nad cieśniną t. im. w Hiszpanii, 2) wyspa *Helgoland* na morzu północném, 3) wyspy *Malta*, *Gozzo* i *Comino*, 4) porty i stanowiska wysp *Iońskich*.

Dzierżawy postronne. W Azyi: posiadłości Towarzystwa Wschodnio-Indyjskiego, wyspa *Ceylon*, część *Borneo*, osady na pobrzeżu *Malacca*, miasto *Aden* w Ara-

bii (od 1838 r.) i t. d. *W Afryce*: osady w Senegambii, wyspa Ś. Heleuy, Ascension i t. d. *W Ameryce*: Labrador i Nowa Walia, wyspa Newfoundland, Wyższa i Niższa Kanada, Nowa Szkocya, wyspy Jamaika, Barbados, Dominika, Tabago, Łukajskie i t. d. *W Południowych Indyach* część półwyspu wschodniego Nowej Hollandyi, wyspy Norfolk i t. d.

§ 12. Królestwo Duńskie.

Składa się z lądu i wysp. *Graniczy na wschód* z morzem Wschodniem i Niemcami, *na południe* z Elbą i Niemcami, *na zachód* z morzem Północnym, *na północ* z Kategatem. Ma rozległości 2,450 mil kwadr., ludności 2,090,000.

Wody: Kategat, Zund; *rzeki*: Elba, Guden, Schlei, Eyder.

Religia panująca luterska, lecz i inne są cierpane. *Rząd* samowładny monarchiczny w osobie Chrystyana VIII. *Docho- dy państwa* 14,000,000 fl. *Siła zbrojna lądowa* 58,819 żoł., prócz 59,000 milicyi; *siła morska* 97 żagłów.

Podział. I. Królestwo Duńskie, wyjąwszy Xięztwa, dzieli się na dycjezye, jako to:

- a) *Zelandya* złożona z samych wysp; m. znacz.: *Kopenhaga* stolica państwa, rezydencya Króla, *Helsingör* nad Zundem, *Korsör* twierdza nad w. Beitem. Wyspy *Amak*, *Bornholm* i t. d.
- b) *Fionia*, z MS. *Odensee*.
- c) *Laaland* najżyźniejsza w całej Danii.
- d) *Dyceczye* na półwyspie *Jutlandyi*.

Południowa *Jutlandya* czyli *Xięstwo Szleswickie*, MS. *Szleswik*.

Xięstwo Holsztyńskie, MS. i twierdza *Glückstadt* nad Elbą i Renem; inne miasta są: *Kiel*, *Altona* i t. d. i *Hrabstwo Ranzau*.

Xięstwo Saskie Lawenburskie, z MS. *Ratzenburg* na wyspie jeziora t. im.

II. *Färöer* czyli wyspy *Fär* na morzu Północném w liczbie 25; z tych największa *Strömoe*.

III. Wyspa *Islandya*, kraj bardzo górzysty. Tu wulkan *Hekla*, i źródło *Geiser*, które codziennie przez kilka minut na 90 stop w górę wodę wrzącą wyrzuca.

Dzierżawy postronne: w *Azyi* *Trankebar* i *Serampur*; w *Afryce* *Christiansburg*, *Friedensburg* i t. d. w *Gwinei*; w *Ameryce* osady w *Grenlandyi*, wyspy *Ś. Tomasza*, *Ś. Jana*, *Ś. Krzyża* i t. d.

§ 13. Królestwa Szwecyi i Norwegii.

Graniczą na południe z morzem Wschodniem, na wschód z morzem Wschodniem i Rossyą, na północ z morzem Północnem, na zachód z morzem Północnem, Kategatem i Zundem. Mają rozległości 13,700 mil kwad. Ludności 4,000,000 mieszkańców.

Wody: morze Wschodnie formuje tu odnogę Botnicką i przez Zund łączy się z Kategatem. Jeziora: Wenner, Wetter. Rzeki znacz.: Motalastron, Göthaelf, Torneo i t. d.

Religia panująca luterska. Rząd monarchiczny ograniczony powagą stanów. Panuje teraz Karol XIV. Dochody państwa 23 miliony talar. Siła zbrojna lądowa 55,550 żoł., morska 57 większych i przeszło 582 mniejszych okrętów.

Podział. Królestwo Szwedzkie składa się ze 4 głównych krain, jako to:

- 1) ze *Szwecyi*, dzielącej się na 5 prowincyj: a) *Uplandyą*, w której *Sztokholm* stolica państwa na wyspach i półwyspach, b) *Westmanlandyą*, z *MS. Sala*, c) *Dalekarlią*, z *MS.*

Falun, d) *Nerykę*, z MS. *Oerebro*,
e) *Sudermanią*, gdzie m. handlowe
Nyköping.

- 2) z *Gotlandyi*, dzielącój się na wschodnią, południową i zachodnią; w niej *Linköping* m. handlowe, *Karlskrona* twierdza i port, *Gotenburg* portowe.
- 3) z *Nordlandyi*, z m. handlowém *Gefle*.
- 4) z *Laponii* czyli *Samelandyi* nasiadłój błakającemi się Laponami.

Królestwo Norwegii dzieli się na dyccezye:

- 1) *Aggerhaus*, w której *Christiania* stolica państwa.
 - 2) *Christiansand*, z MS. i portowém tegoż imienia.
 - 3) *Bergen*, z m. handlowém i obroném *Bergen*.
 - 4) *Drontheim*, z MS. t. im.
 - 5) *Nordland* z marchią Fińską i Laponią.
- Szwecya ma jedną tylko osadę w Indyach zachodnich i wyspę *S. Bartłomieja*.

§ 14. Państwo Tureckie.

Turcya składa się z krajów w Europie, Azji i Afryce, które mają rozległości

46,000 mil kwadr. *Turcyja Europejska* graniczy na północ z Rosyją, Ziemią Siedmiogrodzką, Węgrami i Galicyą; na zachód z Dalmacyą i morzem Adryatyckim; na południe z Grecyą, Archipelagiem, cieśniną Dardanelską, morzem Marmara; na wschód z cieśniną Konstantynopolską i morzem Czarném. *Azjatycka* na północ z morzem Czarném i krajami Kaukazkiemi, na wschód z Persyą, na południe z Arabią i odnogą Arabską, na zachód z międzymorzem Suez, morzem Śródziemnym, cieśniną Dardanelską, morzem Marmara i cieśniną Carogrodzką. *Ludność* ogólna więcéj 23,500,000 wynosi.

Góry: w Europie *Emineh Tagh* czyli *Balkan* (Hamus), *Lacha* (Olymp), *Kissavos* (Ossa), *Lukura* (Parnas); w Azji *Olimp*, *Taurus*, *Liban* i *Antiliban*.

Rzeki w Europie: *Dunaj*, *Marica*, *Prut* i t. d., w Azji *Eufkrat*, *Tyger*, *Oront*, *Jordan*, i t. d.

Rządnieograniczony despotyczny. Wielki Sultán, teraz panujący *Abdul Meszyd*, łączy w sobie najwyższą świecką i duchowną władzę. Dwór jego nazywa się *Wysoką Portą*. Najwyższym cywilnym i wojennym ministrem jest *Wielki Wezyr*. Re-

ligia panująca mahometańska, której najwyższą głową jest *Musty*. *Dochody państwa* (prócz dochodu skarbu cesarskiego, wynoszącego 41,813,187 piastrów) 30,000,000 flor. *Siła zbrojna lądowa* 100,000, *morska* 8 okrętów liniowych, 24 fregat, korwet i brygów, 12 statków bombardyerskich i 8 innych statków w porcie Konstantynopolitańskim.

Turcyja Europejska dzieli się (wyjąwszy miasta *Carogród* (Konstantynopol) i *Adrianopol* na dwa *Beglerbejostwa* Rumelii i Bośni, każde zaś *Beglerbejostwo* na *Sandziaki* i *kraje podległe*.

Carogród (Konstantynopol) po turecku *Stambuł*, stolica państwa, rezydencya W. Sułtana, ma obwodu $2\frac{1}{2}$ mili niemieckiej oprócz 15 przedmieść, wyborny port, ludności 600,000.

Adrianopol po turecku *Edreneh*, m. handlowe nad rzeką *Marica*.

I. *Beglerbejostwo Rumelii* zawiera:

1) *Romanię* (Rumeli), z *M. Gallipoli* nad cieśniną Dardaneelską. Tu należą wyspy *Kreta* (Kirid), *Samodrachi* (Samodrak), *Lemnos* (Limie).

2) *Bulgaryę*, w której m. znacz.: *Sili-*

stria, Nicopoli, Widdin, twierdze, wszystkie nad Dunajem, i t. d.

3) *Macedonią*, w której *Saloniki* (Thesalonich), m. handlowe i warowne.

4) *Albanią*, w której m. znacz. *Iskodari* (Skutari), *Prewesa* twierdze.

II. *Beglerbejostwo Bośni* składa się z samej Bośni, w niej m. znacz. są: *Bosna-Serai* (Serajowo) nad rzeką Milaska, *Trawniki* twierdza.

III. *Kraje* podległe, mające własnych *Hospodarów*, lecz *Porcie* hołdujących, są następujące:

1) *Xztwo Moldawii* (po turecku *Bogdan*), w którym *Jassy* stolica i rezydencja *Hospodara*.

2) *Xztwo Wołoskie* (po turecku *Eflak*), w którym *Bukarest* stolica i rezydencja *Hospodara*.

3) *Xtwno Serbii*, MS. *Karagiowdzia* (*Kragojewacz*) rezydencja *Xiążęcia*, posiedzenie *Rady Serbskiej*.

Turcyja Azyatycka zawiera następujące kraje:

1) *Anadoli* czyli *Natolią* (*Lewant*, dawniejsza *Mała Azya*), w której *Kiutachia* rezydencja *Baszy*, *Eskiudar* albo

Skutari, Ismir czyli *Smyrna* i t. d. Wyspa *Cypr*, z MS. *Maassa* (*Famagusta*).

2) *Soryq, Sorystan* (*Syrya*), w której *Haleb* czyli *Aleppo* rezydencya Baszy, *Damaszek*. Tu należy *Palestyna*, w której m. *Jeruzalem* czyli *Solima* na 4ch pagórkach, *Gaza portowe*.

3) *Mezopotamią* czyli *Al Dzezira*, z MS. *Kara Emid* czyli *Diarbekir* nad Tygrem.

4) *Georgią Turecką* (*Satabago*), z MS. *Akalazike*.

5) *Turkomaniją* z *Kurdystanem* i *Irak Arabią*, w której *Arserum* czyli *Erzerum* rezydencya Baszy, *Basra* czyli *Bassora* miasto składowe wszystkich towarów z *Indyi* i *Persyi*, sprowadzanych do *Carogrodu*, i przeciwnie.

O posiadłościach w *Arabii*, *Egipcie*, *Tunis*, *Tripolis* i *Algier*, będzie mowa w *Azyi* i *Afryce*.

§ 15. Królestwo Greckie.

Granice. Grecya graniczy: na północ z *Turecją*; na zachód z morzem *Iońskim*; na południe z morzem *Śródziemnym*; na wschód z *Archipelagiem*. *Rozległość* 766

mil kwadrat., ludność 930,000 mieszkańców.

Rząd monarchiczny. Panuje teraz *Otto Bawarski*. Dochody państwa 14 mil. drachm. (po 25 kraje.), lecz nie wystarczają na opędzenie skarbowych potrzeb. Wojska do 9,000.

Części Grecyę składające są: *Morea*, większa część *Sandżaku*, *Liwadyi*, wyspy *Negropont*, *Cykladzkie* i część *Sporadow*.

Miasta celniejsze:

Ateny, blisko zatoki Archipelagu.

Patras, blisko odnogi tegoż nazwiska.

Nauplia, nad odnogą tegoż naz.

Tripolitza, we śródku *Morei*.

Nawaryn, port na morzu *Iońskim*.

Wyspy (leżą na pobrzeżu wschodniém):

Negrepont, oddzielony od Grecyi wąską cieśniną, przez którą most jest rzucony; *Syra*, *Andro*, *Naxia*, *Spezia*, *Egina*, *Tinos*.

Colouri, starożytna *Salamina*, w zatoce *Ateńskiej*.

Hydra, blisko pobrzeża *Morei*.

ROZDZIAŁ II.

A Z Y A.

§ 1. *Położenie, granice, wielkość.*
 Azya leży między 44° wschodniej do 152 zach. dług. i $1-78^{\circ}$ szer. *Graniczy na zachód z Europą (Uralem, Donem), morzem Azowskiem, cieśniną Teodozyi (Kaffa), morzem Czarném, cieśniną Carogrodzką, morzem Marmara, cieśniną Dardauelską, morzem Śródziemnym i Miedzymorzem Suez: na południe z morzem Indyjskim i jego zatokami; na wschód z oceanem Wschodnim, a na północ z morzem Lodowatym, i zawiera 885,000 mil kwadr. rozległości.*

§ 2. *Góry.* We środku jest pień wszystkich gór *Bogdo Oola*, którego odnogami są *Altaj, Mussart* i *Sajańskie góry*, da-

iéj góry *Uralskie, Kaukaz, Taurus i Ararat.*

§ 3. *Morza:* 1) *Morze Lodowate* z zatokami *Białą, Kurską, Obską* i t. d.; 2) *morze Wschodnie* czyli *Spokojne*, którego częściami są: *Archipelag Północny* z zatokami *Anadyrską i Kamczatską, morze Japońskie* i zatoki *Korei, Whanghai* (morze Żółte), *Nankińska*; 3) *ocean Indyjski*, którego częściami są: *morze Arabskie i Perskie, odnogi Arabska* (morze Czerwone), *Perska, Bengalska, Indyjskie Archipelagi*, zatoki *Tunkińska i Syamska*; 4) *morze Śródziemne.*

§ 4. *Cieśniny:* 1) *Wajgac*, 2) *Berynga* między *Azyą i Ameryką*, 3) *Malakka* między *Sumatrą i Malakką*, 4) *Ormus* łączy *morze Perskie z odnogami Perską*, 5) *Babelmandeb* prowadzi z *morza Arabskiego do zatoki Arabskiej*, 6) *Dardaneliska*, 7) *Carogrodzka* i t. d.

§ 5. *Jeziora:* *morze Kaspjskie, Aral, Bajkał, morze Martwe* i t. d.

§ 6. *Rzeki:* *Wołga, Ural, Kubań, Eufrat, Tyger, Indus, Ganges, Anadyr, Ob, Jenisej* i t. d.

§ 7. *Klimat.* *Azya południowa* między

40° północnej do 10° południowej szerokości, ma powietrze gorące, wilgotne, a ku północnym tylko górom umiarkowane i czyste. Na południu często wieje gorący aż do uduszenia *Samum*. Dwie tylko tu bywają pory roku: na północ równika od czerwca do września deszcze, a od września do maja susze; na południe równika przeciwnie. *Szrednia* czyli *Wysoka Azja* między 40—60° szerokości ma suche i po większej części ostre powietrze, gorące lato (do 40° R. z rzadkim deszczem) i przykrą zimę. *Północna* czyli *Rosyjska Azja* między 60—76° szerokości, ma pospolicie bardzo zimne (do 45° R.), a w bliskości morza wilgotne powietrze, które w lecie krótko trwającym dosyć bywa gorące.

§ 8. *Ludność* Azji rachują około 600 milionów. Główniejszych narodów liczy się 24. Ich postać, kolor i sposób życia rozmaite są: *na północy* są pospolicie wzrostu małego, od zimna koloru brunatnego; *ku południowi* po większej części pięknego wzrostu, urody miśej, zresztą biali, żółci, ciemno-brunatni i całkiem czarni. *Głównych języków* jest tylko 7 do 8. *Religia* mahometańska, bałwochwalska, chrześci-

ańska, żydowska. Niektóre narody żyją po miastach i wsiach, trudnią się rolnictwem, mają rzemiosła, kunszty, fabryki i handel, jako to: *Turcy, Ormianie*, w części *Tatarowie, Arabowie, Mongolczycy i Tunguzo Persowie, Hindosowie, Malajczykowie, Chińczykowie, Japończykowie*; inne nie mają stałego pomieszkania, lecz przenoszą się z bydłem z jednego na drugie pastwisko, jako to: *Tatarowie, Arabowie, Kalmucy, Mongolczycy, Tunguzowie*; inne nakoniec trudnią się polowaniem dzikich zwierząt i rybołówstwem, mają trzody reniferów, jako *Samojedzi* i inni.

§ 9. Sama natura podzieliła Azyą na 3 części: 1) na *południową* czyli *Rossyjską*; 2) na *środkową*, w której *Chiny, Mongolia, Ziemia Kalmucka, Tybet, Tataria* niepodległa; 3) na *południową*, zawierającą: *Małą Azyą, kraje położone nad Eufratem, Persyą, Arabią, Indyę Wschodnią*, i kraje za *Gangesem* z wyspami *Azyi południowej*.

§ 1. O krajach *Rossyi i Turcyi Azyatyckiej* obacz w *Europie*.

§ 2. **Tatarya.**

*Graniczy na północ z Rosyją Azyatyc-
ką; na wschód z Chinami, na południe
z Chinami, Indyami i Persyą, na zachód
z Persyą, Rosyją, morzem Kaspijskiém,
i ma 52,718 mil kw., ludności 5,000,000.*

*Religia mahometańska. Rząd zostaje
w ręku wielu udzielnych Hanów. Tata-
rowie błakający się żyją z trzód i roz-
boju; inni zaś, jako Bukarczykowie, bawią
się rolnictwem, rzemiosłami i handlem.*

Główne narody Tataryi są:

I. *Turkomania* (albo Truchmeńcy), le-
żąca między Kaspijskiém i Aralskiém mo-
rzem. Mieszkańcy tego kraju żyją bez miast
i wsi. Port *Mangiszlak* nad morzem Ka-
spijskiém bywa odwiedzany od rosyjskich
handlowych okrętów.

II. *Kokan* składający się z części Tur-
kestanu, Kirgizyi i Bukaryi, hołduje Sza-
chowi Bukaryi; w nim miasta *Taszkent*,
Czemegem.

III. *Wyższa Horda Karakalpaków*
(niższa należy do Rosyi).

IV. *Wielka Horda Kirgizów* (śred-
nia i mniejsza zostaje pod opieką Rosyi).

V. *Wielka czyli zachodnia Bukarya*

(mała należy do Chin), której mieszkańcy pracowici trudnią się rolnictwem, rękodzielami, i wielki handel prowadzą z Chinami, Indyami, Persyą i Rosyą. Miasta: *Buchara* rezydencya Hana, *Samarkandya*.

§ 3. Arabia.

Graniczy na północ z Turcyą Azyatyczą; *na wschód* z odnogą Perską; *na południe* z morzem Arabskiém; *na zachód* z morzem Czerwoném. Zawiera 46,780 mil kwadratowych i 12 milionów mieszkańców.

Kraj, wyjąwszy góry Sinai i Horeb, równy, pełen piaszczystych stepów. *Powietrze* w niższych częściach w czasie lata nieznośnie prawie jest gorące, a chłodnemi tylko wiatrami i nocnym chłodem miarkowane. Wiatr *Samum* często tu bywa.

Rzeki: Eufkrat na granicy północnej, *Wadisabi*, *Aftan* i t. d.

Religia mahometańska, od niedawnego jednak czasu mocno naruszona przez *Wehabitów*, którzy wielką część Arabii podbili. Mieszkańcy niektórzy bawią się rolnictwem, rzemiosłami, inni z trzodami

przechodzą z miejsca na miejsce (Beduinowie), wielu żyje rozbojem. Beduinowie rządzeni są przez Szejków (szlachtę), lub *Emirów* (Xiążąt), którzy znowu wyższego nad sobą uznają pana; najpotężniejszym z nich jest *Iman Maskatski*. Cesarz turecki posiada miasta *Dzyda* i *Jambo* z prawem utrzymywania załogi w Mecce i Medynie.

Plody tego kraju są: najlepsze konie, dzikie osły, wielbłądy, bawoły, owce, lwy, tygrysy, szakale i t. d., ryż, manna, cukier, wino, bawełna, kawa, mirha, aleos, kadzidło, sól, żelazo, ołów i różne kamienie.

Kraj składa się z 6 prowincyj:

- 1) *Yemen*, w której MM. *Sana* rezydencya Imana, *Mokka* portowe i handlowe.
- 2) *Hadramauth*, z MS. *Dafor*.
- 3) *Oman*, z MM. *Rostar* rezydencya Imana, *Maskas* z portem nad morzem Perskiém.
- 4) *Lachsa* czyli *Hadziar*, z MS. *Lachsa*.
- 5) *Nedsjed* i *Jemama*, w której MM. *Duma* i *Drèveh* stolica Wehabitów.
- 6) *Hediaz*, gdzie M. *Mekka* urodzeniem, *Medyna* grobem Mahometa pamiętne.

Tu należą pustynie, jako to Syryjska, gdzie *M. Tadmor* ze sławnemi ruinami dawnéj *Palmiry*.

§ 4. **Persya.**

Graniczy na północ z krajami Kaukazkiemi, Rosyą, morzem Kaspijskiém i Bukaryą; *na wschód* z Indostanem; *na południe* z morzem Indyjskiém; *na zachód* z Turcyą; i zawiera 48,400 mil kwadr., a ludności 24,000,000.

Klimat. Kraje północne są górzyste i zimne, *na południu* panuje długie lato z niebem wypogodzonym, ale powietrze tak jest suche, iż począwszy od maja do listopada, ani rosy, ani mgły, ani chmur i obłoków nie widać.

Rzeki znaczniejsze: Ilment, Sind, Kur i t. d.

Plody: zboże, gummy rozmaite, szafran, indygo, drzewo rozmaite, wszystkie europejskie zwierzęta, nadto drzewa: oliwne, pomarańczowe, cytrynowe, owce z tłustemi ogonami, lwy, tygrysy, lamparty, perły i różne kruszce.

Religia panująca mahometańska, jednak i inne wyznania są cierpiane.

Kraj cały dzieli się *na zachodnią i wschodnią Persyę.*

1) *Persya zachodnia* ma znaczniejsze miasta: *Tauris, Ferrabad* nad morzem Kaspijskiém, *Teheran* dzisiejsza stolica, *Ispahan, Kerman.*

2) *Persya wschodnia* czyli państwo *Afganów Kandaharskich.* W niej m. znacz. są: *Afszyn, Kandahar* twierdza i rezydencya Szacha, *Kabul* letnia rezydencya Szacha, *Kazmir* nad rzeką Behat, *Hydrabat* twierdza nad Indusem.

§ 5. **Indyj Wschodnich półwysep zachodni.**

Graniczą z Persyą, Bukaryą, Tybetem, Nepal, Aszam, Birma, morzem Indyjskiém, i mają rozległości 65,000 mil kwadr.

Góry znaczniejsze: Hinda Koi (góry xiężycowe) i łańcuch gór *Ghauty*, sprawujący tę osobliwszą odmianę, iż wschodnie pobrażę czyli *Koromandel* ma lato, gdy na pobrażu zachodniém czyli w *Malabarze* zima bywa, i przeciwnie.

Rzeki: Sind czyli Indus, *Ganges, Burrempatter* i inne.

Płody krajowe: słonie, nosorożce, hye-

ny, lamparty, małpy, wielbłądy, woły, konie, owce, kozy piżmowe, pawie, papugi, jedwabniki, perły, zboże, cukier, pieprz, imbir, drzewa kokosowe, drzewa i gummy lekarskie, kruszce rozmaite.

Ludność rachują na 158 milionów, składająca się: 1) z *Indyanów*, 2) *Afganów*, 3) *Mongołów*, 4) *Persów* i *Gwebrów*. *Religia* najpowszechniejsza jest *Bramionów*. *Handel* niezmiernie ważny po większej części w ręku *Anglików*.

Kraj cały dzieli się na państwa *Azyatyków* i posiadłości *Europejczyków*.

A. Państwo *Azyatyków*.

1) *Kraj Seików*, z *MS. Lahor* nad rzeką *Bari*, *Altok* twierdza, zostaje w ręku kilku *Xiążąt* niepodległych.

2) *Kraj Dżatów*, hołdujący *Maratom*, z *MS. Bhurtpur*.

3) *Kraj Maratów* podzielony między kilku dziedzicznych *Xiążąt*, uznających nad sobą jednego zwierzchnika zwanego *Paizwa*. Miasta znacz.: *Punah* rezydencya *Paizwy*, *Nagpur* stolica i rezydencya *Rajaha Berary* i *Orissy*.

4) *Państwo Ghorcka*, z *MS. tegoż im.*

B. Posiadłości *Europejczyków*, o tych

mówiło się w Europie pod Anglią, Francją, Niderlandami, Portugalią i Danią

§ 6. Indyj Wschodnich półwysep wschodni za Gangesem.

Składa się z sześciu królestw, jako to:

- 1) *Ażemskie*, którego część należy do Anglików.
- 2) *Królestwo Birmanów*, z MS. *Ammarapuram*.
- 3) *Syazanie*, w którym MS. *Sy-yo thi-wa* stolica państwa i rezydencya Króla, *Bankok* twierdza.
- 4) *Półwysep Malacki*, którego władcy niektórzy hołdują Królowi Syamskiemu.
- 5) *Cesarstwo Tunkińskie*, ma 23 miliony mieszkańców, *Phu Xuam* M. rezydencyonalne Cesarza.
- 6) *Ponthiamas*, gdzie M. t. im. z wybranym portem.

§ 7. Wyspy Wschodnie Indyjskie.

Leżą między południową i północną strefą. Mieszkańcy ich są Negrowie, Ma-

lajczykowie, Indyanie, Arabowie, Persowie, Europejczycy. Znaczniejsze wyspy są: *Lakedywskie, Maldywskie, Cejlon, Zundzkie, Moluckie, Filipińskie* czyli *Manilskie, Karolińskie, Maryańskie*, i wiele innych.

§ 8. Cesarstwo Chińskie.

Graniczy na północ z Tunguzją i Mongolią (gdzie jest ów sławny mur na 500 mil długi, prowadzony przez góry przepaściste, doliny i głębokie rzeki), *na wschód z morzem Wschodniem i odnogą Korejską, na południe z morzem Indyjskiem i Wschodnimi Indyami, na zachód z Tybetem*, i zawiera 250,000 mil kwadr.

Kraj bardzo górzysty. Powietrze na północy zimne, na południu gorące bywają lata, a zimy słotne i wietrzne.

Plody. Złoto, srebro i inne kruszce, kamienie drogie, ryż, wino, rabarbarum, herbata, drzewo kamforowe, morwowe i inne, wielbłądy, konie, bydło, ryby i t. d.

Mieszkańców liczą około 200 milionów. Trzy są główne religie, t. j. Konfucyu-

sza, Lao-Kinna i Fo. Rząd monarchiczny. Panuje teraz *Tao-Kuang*.

Kraj cały dzieli się na 15 mało znanych prowincyj. Stolica całego państwa *Szung-tieng-fu* czyli *Pekin*, mieszczący 1,700,000 mieszkańców, 12 przedmieść, 4 mile mający obwodu. Miasto *Naukin* mające 800,000 mieszkańców, mieści w sobie sławną porcelanową wieżę o 9 piętrach (wysoką na 200 stop). *Kanton* sławne miasto handlowe. Półwysep *Macao* z miastem tegoż imienia należy do Portugalczyków, z którego corocznie płacą 100,000 dukatów Cesarzowi Chińskiemu.

Kraje hołdujące Chinóm są:

1) *Mała Bukarya* czyli *Kara-Kitaj*, z *MS. Jerken* nad rzeką *Kaszgar*.

2) *Mongolia*. Tu jest wielka pustynia piaszczysta *Gobi* (400 mil długa, a 100 szeroka). Góry *Altay*, źródło rzek *Oby* i *Jenisej*. Miasto *Dżeńhol* jest letnią rezydencyą Cesarza. W pobliżu Rosyi są pograniczne i handlowe miasteczka *May-maczyn* czyli *Kitajska Słoboda*.

5) *Tunguzya* czyli kraj *Amurski* po obu stronach rzeki *Amur*.

4) Półwysep *Korea* liczący 15,000,000

mieszkańców; ma dziedzicznego Króla, którego rezydencja w m. *King-ki-tao*.

5) Kraje *Syfanów* i *Tufanów* na zachód Chin.

6) *Tybet* albo *Tangut* z *Nepalem* ma 23,375 mil kwadr. obszerności, 14 milion. mieszkańców. *Dalai-Lama* i *Tiszu-Lama*, naczelnicy dwóch głównych tego kraju religij, rządzą nim pod zwierzchnictwem Cesarza Chińskiego. Miasta *Lassa* jest pierwszego, a *Tiszulumba* rezydencją drugiego.

7) Kraj *Nepal*, z MS. *Katmandu*.

8) Zstwo *Sokkum* i wyspy *Liqueos*.

§ 9. Japonia.

Składa się z wielu żyznych i płonnych wysp, skał i haków na Wielkim oceanie, który w téj okolicy zowie się morzem *Japońskiem*. Kraj ten cały, leżący na wschodzie Azyi, ma mieć 12,569 mil kwadrat. obszerności i 30 milionów mieszkańców. Wszystkie wyspy pełne są przykrych i wiecznym śniegiem okrytych gór, na samej *Nifon* jest 5 wulkanów. *Religia* panująca *budziska* (zawierająca cześć bogów indyjskich i chińskich). *Rząd* podzielo-

ny między wielu małych Xiążąt, pod naczelnym zwierzchnictwem *Kuba-Soma* czyli Cesarza. *Dairi* jest głową duchowieństwa.

Główniejsze wyspy są:

1. *Nifon* lub *Nipon*, z MS. *Jeddo*, liczy 1,680,000 mieszkańców; jest rezydencją Cesarza, którego pałac ma mieć $2\frac{1}{2}$ mili obwodu.

2) *Kiusiu* (*Ximo*), na której miasto handlowe *Nangasaki* z portem.

ROZDZIAŁ III.

AFRYKA.

§ 1. *Położenie, granice, wielkość.* Półwysep Afryki rozciąga się od $0^{\circ}7'$ — 69° długości a 35° południowej— 37° północnej szerokości; łączy się z Azją Miedzymorzem Suez, mającém 12 mi. tylko szerokości; z innych stron, jako to, *na zachód* i *południe* Atlantyckim i Etyopskim, *na wschód* Indyjskim, *na północ* Śródziemnem morzami jest oblany, i ma obszerności 545,000 mil kwadr.

§ 2. *Grunt* po większej części piaszczysty i nieobfity w wodę, pełen długich pustyni. *Góry* znaczniejsze: *Xiężycowe* czyli Habeszyńskie Alpy, *Atlasowe*, *Śnieżne* i wiele innych.

§ 3. *Morza:* morze Śródziemne, At-

lantyckie, Etyopskie, ocean Indyjski z kanałem Mozambickim, morze Arabskie i Czerwone.

§ 4. *Cieśniny*: Gibraltarska na $2\frac{1}{2}$ mile tylko szeroka, łączy Śródziemne z morzem Atlantyckim; *Babelmandeb* (wrota śmierci) łączy morze Arabskie z odnogą Arabską czyli morzem Czerwonym.

§ 5. *Klimat* gorący, albowiem większa część Afryki leży pod strefą gorącą; na półbrzeżach wilgotne i skwarne, tylko na północy od morza Śródziemnego wiatrami morskimi i górami Atlasu umiarkowane. W wielu okolicach panuje skwarne i duszący wiatr *Samum*.

§ 6. *Płody*: lwy, lamparty, hyeny, szakale, zebry, zyraffy, słonie, wielbłądy, małpy, owce z delikatną wełną, bydło rozmaite, papugi, pawie, strusie, węże, krokodyle, zboże rozmaite, kawa, cukier, bawełna, daktyle, indygo, ananasy, gummy rozmaite, złoto, srebro i inne kruszce i t. d.

§ 7. *Ludność* 100,000,000 wynosi. *Religia* mahometańska i bałwochwalska.

§ 8. *Podział*. Afryka dzieli się: 1) na północną, zawierającą w sobie *Egipt*, *Barbaryą*, *Fez* i *Marokko*, *Biledurgerid* i *Sahara*; 2) na środkową, w której *Nubia*,

Habesz z pobrażem Adel i Ajan, Nigrycyą, Senegambia i wyższa Gwineą; 3) na południową, w której dolna Gwineą, kraje Szagga, Galla, Kaffrerczyków, pobraże Zangwebar, Mozambik, Sena i Natal, pobraże południowe i kraj Hottentotów; 4) wyspy na wschodzie i zachodzie.

§ 1. Egipt.

Mający obszerności 8,793 mile kwadr. i 5,000,000 mieszkańców. Zostaje pod rządem Baszy *Mehmeda Alego*, który od lat wielu panuje niepodległe i kulturę europejską wprowadzić usiłuje. Jedna tylko w tym kraju jest rzeka *Nil*, która corocznym swym wylewem kraj użyźnia.

Kraj cały dzieli się:

1) Na *niższy Egipt* czyli *Bahri*; w nim *Alexandrya* czyli *Skanderyk* miasto ze dwoma portami, *Damieta*, *Abukir* z portem, pamiętne bitwą 1798 r.

2) Na *śrzedni Egipt* czyli *Wostani*, z *M. Kairo*, które jest stolicą całego Egiptu; inne m. są: *Gizech*, w pobliżu którego znajdują się sławne piramidy, *Faium*, *Suez*.

3) Na *wyższy Egipt* czyli *Said*, z *MS*.

Girge nad Nilem, *Kossir* port, *Luxor*
ruiny starodawnych *Teb*.

§ 2. **Barbarya.**

Zajmująca całe północne побереże Afryki, zaludniona jest Maurami, Barbaryjczykami, Grekami, Murzynami, Żydami, a od niedawnego czasu Chrześcianami. Większa część mieszkańców wyznaje religię mahometańską. Z powodu morskich rozbojów kraj ten miał nazwisko *państw Korsarskich*, lecz zajęcie Algeru przez Francuzów bezprawióm tym wkrótce ~~pewno~~ położy tamę.

Kraj cały, prócz *Maroko*, zawiera:

1) *Państwo Tripolu*, które liczy 1 milion mieszkańców i zostaje pod rządem *Baszy*. MS. *Tripolis* z zamkiem warownym. Pod zwierzchnictwem *Baszy* zostaje po większej części *Barka*.

2) *Państwo Tunis*, liczące 3 miliony mieszkańców, pod rządem *Beja*. MS. tego kraju *Tunis* nad jeziorem słoném.

3) *Państwo Algieru* liczy $2\frac{1}{2}$ miliona mieszkańców. Należy do Turcyi; lecz miastem główném Algerem i niektórymi innemi owładnęli Francuzi.

§ 3. Państwo Fez i Marokko.

Graniczy na północ z morzem Śródziemnym i cieśniną Gibraltarską, na zachód z morzem Atlantyckim, na południe z Saharą, a na wschód z Algierem. Liczy około 8,500,000 mieszkańców; zostaje pod rządem udzielnego Sułtana.

Dzieli się: 1) na Królestwo Fezu z MS. tegoż imienia, rezydencja Sułtana; Mekines, Tanger nad cieśniną Gibraltarską.

Do Hiszpanów należy Ceuta z 7,000 mieszk., Melilla, Penon.

2) Na królestwo Marokańskie, z MS. Marokko.

3) Na królestwo Sus, z MS. Tordani.

4) Na królestwo Tremesen, Dara, Tafilet.

§ 4. Kraina Biledulgerid.

Począwszy od Sus aż do Tripolis, jest po większej części płonna pustynią, wyjąwszy część Gademes z MS. t. im., reszta hołduje państwom Marokańskiemu, Algierskiemu i Tunis.

§ 5. Sahara czyli Pustynia.

Na 650 mil ze wschodu na zachód ciągnąca się, dzieli się na 7 głównych pustyni, z których najznaczniejsza *Zanhaga*, gdzie jest *Portendik*, lub *Hikura* port.

§ 6. Nubia.

Granicząca *na północ* z Egiptem, *na zachód* z Nigrycją, *na południe* z Habeszem, *na wschód* z odnogą Arabską; leży po obu stronach *Nilu*. Ważniejsze państwa są:

- 1) *Nubia Turecka* z *pobrzeżem Habesz*, hołdująca Sułtanowi Tureckiemu.
- 2) *Królestwo Dungala*, także należące do Turcyi.
- 3) *Królestwo Sennaar*. Panujący Sułtan opłaca haracz Baszy Egipskiemu.
- 4) *Królestwa Dekin i Darfur*, mające dziedzicznych Sułtanów, i inne.

§ 7. Habesz czyli Abisynia.

Graniczy *na północ* z Nubią, *na wschód* z odnogą Arabską, *na południe* z *pobrzeżami Adel, Ajau i Nigrycją*, *na zachód*

z Sudanem i Nubią. Liczy 4,500,000 mieszkańców. Kraj ten zostawał pod rządem monarchy nazwanego Negus; ale od kilku lat potworzyły się tu pojedyncze państwa, tylko pozornie uznające Negusa za swojego władzcę. Rezydencją jego jest *Gondar*.

Nad oceanem Indyjskim, piaszczyste i bardzo gorące, wewnątrz tylko urodzajne. Znaczniejsze są: *Auxa* rezydencja Króla Adelu, *Brawa* MS. Ajanu.

§ 9. Nigrycyja czyli Sudan.

Leży między Saharą, Senegambią, Gwineą, Zangwebarem, Ajanem, Habeszem, Nubią, Egiptem. Kraj po większej części górzysty. *Klimat* bardzo gorący, lecz jednostajną równością dni z nocami, deszczami i peryodycznymi wiatrami umiarkowany.

Najważniejsze królestwa są:

- 1) *Burnu*, niasiadłe Murzynami, ma elekcyjnego Sułtana.
- 2) *Tombuktu* zostające pod rządem sa-

mowładnym Sułtana Maurytańskiego, który rezyduje w mieście Iinnie.

§ 10. Senegambia czyli Nigrycyja zachodnia.

Graniczy na zachód z morzem Atlantyckim; na południe z Gwineą; na wschód z Nigrycyją; na północ z Saharą. Rzeki głównejsze: Senegal, Gambia i St. Domingo wpadają do morza.

Prowincye składające ten kraj są: 1) Kraj Fuliów, 2) kraj *Jaloffów*, 3) Królestwa *Galam, Bursali, Bambuk, Bonbu, Bambarra*.

Posiadłości Europejczyków: Anglicy mają wyspy S. Jakóba (James), Bulam, miasto nowo-założone Kingston i t. d. Francuzi wyspy St. Louis, Goree i t. d. Portugalczycy miasto Cachao i wyspę Bissao.

§ 11. Gwinea wyższa czyli właściwa Gwinea.

Rozciąga się na 420 mil wzdłuż a 80—150 wszerz. Mieszkańcy są czarni. Kraj składa się:

- 1) Z obwodu Sierra Leona, 2) z pobra-

żów: *Malaghetta*, 5) *Kości Słoniowej*, 4) *Złotego* i 5) *Niewolniczego*. Na pobrzeżu Złotém Europejczycy mają posiadłości.

§ 12. **Gwinea niższa czyli pobrzeże Kongo.**

Na 200 mil rozległa, nasiadła Murzynami, koloru oliwkowego, między którymi znajdują się i *biali*. Kraj cały składa się: 1) z królestwa *Loango*, 2) *Kakongo*, 3) *Kongo* z miastem Portugalskiém *S. Salvador*, 4) *Angola*, 5) *Metamba*, 6) *Benguela*.

§ 13. **Kraje środkowe Afryki południowej.**

Nasiadłe są Negrami, dzielącymi się na trzy wielkie narody: 1) *Szaggów*, 2) *Galanów* i 3) *Kaffrów*.

§ 14. **Kraje na wschodniem pobrzeżu.**

Dziela się na 4 pobrzeża: 1) *Zangwebaru* z królestwami *Magadoro*, *Jubo*, *Melinde* i t. d., 2) *Mozambickie* z królestwami

Mongallo, Bororos i t. d., 3) *Sena* z królestwami *Monomotapa, Sofala*, 4) *Natal* albo *Lagoa*.

§ 15. **Pobrzeże południowe**

Zamieszkałe przez *Hottentotów*, ludziki i *zuchwały*, i przez *Europejczyków*. MS. tego kraju jest *Kap.* 4

§ 16. **Wyspy.**

- I. Wyspy na wschód Afryki: 1) *Admirantyńskie*, 2) *Mahe* albo *Sechelles*, 3) *Komorskie*, 4) *Madagaskar*, 5) *Maskareńskie*.
- II. Wyspy na zachód Afryki: 1) *Ś. Heleny*, 2) *Wniebowzięcia*, 3) *Gwinejskie*, 4) *Zielonego przylądka*, 5) *Kanaryjskie*, 6) *Madera* i *Porto Santo*, 7) *Azorskie*, *Terceirskie* i inne.

ROZDZIAŁ IV.

AMERYKA.

§ 1. *Położenie, granice, wielkość.* Leży między $210-344^{\circ}$ długości, 56° połud. do 80° szerokości północnej. Graniczy *na wschód* z oceanem Atlantyckim; *na południe* z morzem Magiellańskim; *na zachód* z oceanem Spokojnym; *na północ* dla wiecznych śniegów i lodów granice niewiadome. Obszerności ma do 668,000 mil kwadr.

§ 2. *Góry* w tej części świata są najwyższe; z tych znakomitsze *Kordeliery*, niezmierny łańcuch ciągnący się do Południowej i Północnej Ameryki, między którymi *Chimborasso* najwyższa na całej ziemi.

§ 3. *Morza, zatoki:* Ocean Północny,

którego częścią jest morze *Eskimo* z odnogami *Eskimo*, *Hudson*, *James* i *Baffin*; ocean *Atlantycki*, z *Brazylskiem* i *Magiellańskim* morzami; ocean *Spokojny* z zatoką *Panama* i morzem *Kalifornii*.

§ 4. Cieśniny: *Davis*, *Baffin*, *Kumberland*, *Hudson*, *Beringa*, *Kenajska* i *Magiellańska*.

§ 5. *Rzeki*: w Ameryce Północnej *S. Wawrzyńca* 460 mil przebiegająca, *Misisipi*, *Mackenzies*, *Orinoko* i in.; w Ameryce Południowej *Amazonka* największa w świecie.

§ 6. *Klimat* jest rozmaity. Upały w ciepłej strefie są tu żnośniejsze aniżeli w Afryce, dla bliskości powietrza morskiego, gór śnieżnych ochładzających powietrze i wielkich rzek. Lecz zimy w umiarkowanych nawet strefach są mocniejsze aniżeli w Europie, co pochodzi z niezmiernych lasów i braku n̄prawy. W ciepłych strefach aż do 28° szerokości północnej w ciągu roku jedna tylko jest pora dżdżów od czerwca do końca września, przez ośm zaś miesięcy wciąż najmniejszego dżdżu nie ma. Okropne zawieruchy, szczególnież na wyspach *Cukrowych*, straszne sprawują spustoszenia.

§ 7. *Plody*: złoto, platyna, srebro, miedź, żelazo, dyamenty, kartofle, kakao, zboże różnego rodzaju, maniok, wanilla, kawa, cukier, china, ipekakuana, sassafras, sassa-parilla, sago, mahoń, balsam peruwiański, konie, lamy, wigonie, małpy, lwy, tygrysy, kolibry, węże, wieloryby i t. d.

§ 8. *Ludności* liczą 44 miliony. Mieszkańcy są albo *krajowi Indyanie* koloru brązowego i ciemnego, włosów czarnych kędzierzawych, czoła niskiego i niezmiernie spłaszczonego, wydatnych policzków i wielkich ust; albo *przybyłe* Europejczycy-kowie i Negrowie, z których rozmaitego zmieszania się poszli *Mulaci*, *Zambosowie* i *Mestycowie*. Zatrudnieniem Indyan jest polowanie i rybołówstwo.

§ 9. *Podział*. Ameryka zawiera w sobie trzy główne części: *Amerykę Północną*, *Południową*, i *Indye Zachodnie*.

I. AMERYKA PÓLNOČNA.

Części Ameryki Północnej są:

§ 1. Kraje nad zatoką Baffińską:

- 1) *Grenlandya* na morzu północném Atlantyckim. Należy do Danii. Kraj zim-

ay, nieżyźny; lato ma bardzo krótkie, ale częstokroć bardzo gorące. Oprócz Duńczyków, mieszkają tu krajowi *Eskimowie*, których zatrudnieniem jest polowanie, rybołówstwo i t. d.

- 2) *Spitzberg*. Kraj ten najwyżej ku północy posunięty, składa się z kilku wysp, na których od dawna Rosyjscy koloniści i innych narodów jedynie dla rybołówstwa utrzymują się.

§ 2. Kraje nad zatoką Hudsonską:

- 1) *Labrador* czyli *Nowa Brytania*, kraj najeżony srogimi i łysejmi górami, i płonnemi dolinami. Mieszkańcy dzicy *Eskimowie* i *Kilistynowie* ustawną z sobą prowadzą wojnę. Kompania Angielska i Hernhuci czyli Bracia Morawczykowie mają tu swoje osady.
- 2) *Nowa Wallia* na zachodniem po-brzeżu zatoki Hudson, ostrzejszy ma klimat niż Labrador. Mieszkańcy *Eskimowie*.

§ 3. Ameryka Północna Angielska.

Do niej należą następujące gubernie:

- 1) *Wyspy Newfoundland* (Terre-neuve). Kraj górzysty, ostry, bagnisty, w którym *Placencya* miasto angielskie, z wygodnym i obszernym portem.
- 2) *Kwebek* albo *Kanada Angielska*. Część mniejsza tego kraju należy do Anglików, a reszta wolnymi Indyanami nasiadła. Tu znajduje się sławna katarakta Niegary 164 stop wysoka. MS. *Quebek* nad rzeką Ś. Wawrzyńca, liczy 50,000 mieszkańców, ma port i twierdzę.
- 3) *Nowa Szkocya* i *Nowy Brunswik*. Zimy są tu łagodniejsze niż w powyższych krajach. Mieszkańcy są krajowi, Anglicy, Niemcy. MS. Nowej Szkocyi *Halifax* z wybornym portem. Tu należy także wyspa *Cap Breton*.
- 4) *Wyspy Bermudzkie* (letnie albo diabelskie) mają zdrowe powietrze. Największa z nich jest Ś. Jerzego, z MS. tegoż imienia, z warownym portem, rezydencya Gubernatora tych wysp.

§ 4. Kraje wolnych Indyan.

Leżą we środku Ameryki Północnej. Mieszkańcy prowadzą życie tułające się, niektórzy rządzeni przez Kacyków mają stałe siedliska. Na pobrzeżu zachodniem są osady *Rossyjskie* i *Angielskie*.

§ 5. Stany Zjednoczone Ameryki Północnej.

Graniczą *na północ* z Nową Brytanią; *na zachód* z Wielkim oceanem i Meksykiem; *na południe* z odnogą Meksykańską; *na wschód* z morzem Atlantyckim; mają *obszerności* 112,146 mil kw. i 17,000,000 mieszkańców po większej części Europejczyków.

Kraj cały od r. 1836 podzielony na 26 Stanów:

- 1) *Maine*, 2) *New Hampshire*, 3) *Vermont*, 4) *Massachusetts*, 5) *Rhode Island*, 6) *Konnektykut*, 7) *New York*, 8) *New Jersey*, 9) *Pensylwania*, 10) *Delaware*, 11) *Maryland*, 12) *Wirginia*, 13) *Karolina Północna*, 14) *Karolina Południowa*, 15) *Georgia*, 16) *Alabama*, 17) *Missisipi*, 18) *Tennessee*, 19) *Ken-*

tucky, 20) *Ohio*, 21) *Michigan*, 22) *Indiana*, 23) *Illinois*, 24) *Missuri*, 25) *Arkansas*, 26) *Louisiana*.

(Przyłączono tu jeszcze obwód *Floryda*, podzielony na *Wschodnią* i *Zachodnią Florydę*, z *MS. Tallahassee*).

Miasta znaczniejsze są: *Waszington*, *New York*, *Boston*, *Baltimore*, *Nowy Orlean*, i inne.

§ 6. Rzplita Meksyko.

Graniczy na północ i wschód ze Stanami Zjednoczonymi i z zatoką Meksykańską; w stronie południowo-wschodniej z *Guatimąlą*; na południe i południ-zachód z *Cichym oceanem*.

Należało do *Hiszpanów*; teraz od r. 1824 stanowi związkową *Rzeczpospolitą*, *Hiszpani* zaś ztąd wywołani.

Meksyko składa się z 20 *Stanów* i 5 *obwodów*; do czego liczą się jeszcze kraje *Indyan*.

Miasto stołeczne: *Meksyko*. Miasta znaczniejsze: *La Puebla de los Angeles*, *Vera Cruz*, i inne.

§ 7. **Guatimala** (*Zjednoczone Stany śródkowej Ameryki*).

Graniczy na północ z Meksykiem; na zachód i południe z oceanem Wielkim; na wschód z międzymorzem Panama i morzem Antylskim.

Do r. 1821 Guatimala była częścią Ameryki Hiszpańskiej; później wcielona została do Rzpłtej Meksyku; nakoniec oderwała się i utworzyła oddzielną Rplite związkową.

Składa się z 5 Stanów: 1) *Guatimala*, 2) *S. Salvador*, 3) *Honduras* albo *Comayagua*, 4) *Nicaragua*, 5) *Costa Rica*.

Miasto stołeczne *S. Salvador*. Miasta znacz.: *Leon*, *Nowa Guatimala*, i inne.

II. AMERYKA POŁUDNIOWA.

§ 1. **Kolumbia** (*Venezuela, Nowa Grenada, Ecuador*).

Kolumbia składa się z trzech części: *Venezuela*, *Nowa Grenada* i *Ecuador*. Trzy te Rzeczypospolite powstały dopiero w roku 1831 po najgwałtowniejszych walkach stronnictw, z dawniej Rzpłtej Kolumbiskiej.

Venezuela ma 4 prowincye: 1) *Venezuela*, 2) *Cumana* (*Maturin*), 3) *Orinoko*, i 4) *Zulia*. MS. *Caracas*.

Nowa Grenada składa się z 5 departamentów: 1) *Bojaca*, 2) *Cundinamarca*, 3) *Magdalena*, 4) *Cauca*, 5) *Istmo*. MS. *Santa Fé de Bogota*.

Ecuador (*Quito*) ma 8 prowincyj: 1) *Quito*, 2) *Chimborazo*, 3) *Imbubura*, 4) *Manabi*, 5) *Cuenca*, 6) *Loxa*, 7) *Gallopagos* i 8) *Guayaquil*. MS. *Quito*.

§ 2. Peru.

Od r. 1826 Peru oswobodzone z pod władzy Hiszpanii. Składało niezależną Rzeczpospolitą, lecz 1856 rozdzieliło się na dwa osobne państwa: *Południowe* i *Północne Peru*.

Północne Peru dzieli się na 4 prowincye: 1) *Lima*, 2) *Libertad*, 3) *Junin* i 4) *Pampas*. MS. *Lima*.

Południowe Peru ma także 4 prowincye: 1) *Arequipa*, 2) *Ajacucho*, 3) *Cuzco*, i 4) *Punio*.

§ 3. Boliwia.

Boliwia (dawniej *Wyższe Peru*) pozy-

skąła niepodległość 1825 r. i jest dopiero niezależną Rzplita.

Składa się z 6 departamentów i 2 prowincyj: 1) *La Paz*, 2) *Oruro*, 3) *Potosi*, 4) *Chuquisaca* (*Charcas*), 5) *Cochabamba*, 6) *Santa Cruz de la Sierra*, 7) *Tarrija* i 8) *Lamar*.

§ 4. Paraguay.

Dzieli się na 8 departamentów: 1) *Assumpcion*, 2) *Candelaria*, 3) *Conception*, 4) *Curuguatay*, 5) *S. Jago*, 6) *Villa real*, 7) *S. Fernando*, 8) *S. Hermengildo*. MS. *Assumpcion* nad *Paraguayem*.

§ 5. Chile.

Od reformy 1833 r. kraj dzieli się na 8 prowincyj: 1) *Coquimbo*, 2) *San Jago*, 3) *Conception*, 4) *Chiloë*, 5) *Aconcagua*, 6) *Colchagua*, 7) *Maule* i 8) *Valdivia*. MS. *S. Jago de Chile*.

§ 6. Patagonia.

Patagonia, zwana niekiedy *Ziemią Magellańską*, jest część stałego lądu najdalej ku południowi położona; zawiera same tylko wioski.

§7. **Zjednocz. Wolne Stany nad Rio de la Plata** (*Rzplita Argentyńska*).

Stan federacyjny z 15 (podług innych, z 15) stanów złożony, którego rząd nie jest jeszcze zupełnie uorganizowany.

Najważniejsze miasta: *Buenos Ayres* nad la Plata, *Santa Fé* nad Parana, i inne.

§ 8. **Cesarstwo Brezylijskie.**

Graniczy w stronie *południowo-zachodniej* z Wolnymi Stanami Uruguay, Argentiną, Paraguay, Boliwią; *na zachód* z Peru i Nową Grenadą; *na północ* z Wenezuellą i franc. Guianą; *na południe i wschód* z oceanem. *Rozległość* 129,295 mil kw., *ludność* 5,150,000. Religia panująca katolicka. Cesarzem jest *Don Pedro II*. *Dochody* około 13,000,000 dolarów. *Wojska regularn.* 15,000; *milicyi* 46,000; *marynarka* 116 żagłów.

Kraj podzielony na 18 prowincyj. *MS. Rio Janeiro*. Inne miasta: *Bahia* (dawny *S. Salvador*), *Pernambuco* albo *Recife*, *San Pedro do Sul* albo *Rio Grande* i t. d.

§ 9. Rzplita Oriental del Uruguay.

Należała do Brezylji pod nazwiskiem *Banda Oriental*, *Montevideo* i *Cisplatina*; lecz r. 1820 pozyskała niepodległość. MS. *Montevideo* przy la Plata.

§ 10. Guiana.

Dzieli się na 3 części, jako to:

Guiana Angielska, w stronie północno-zachodniej, z MS *George Town*, niegdyś *Stabrock*, blisko oceanu Atlantyckiego.

Guiana Hollenderska, we środku, z MS. *Paramaribo*, nad rzeką *Surinam*, imieniem której częstokroć i kraj ten się odznacza.

Guiana Francuzka w stronie południowo-wschodniej, z MS. *Kajenna* (*Cayenne*) na wyspie tegoż imienia, blisko pobraża.

§ 11. Wyspy.

Z pomiędzy wysp, które się liczą do Ameryki Południowej, celniejsze są:

Ziemia Ognista, oddzielona od Patago-

nii cieśniną Magellańską, składa się z wielkiej liczby wysp wulkanicznych, prawie zawsze śniegiem pokrytych.

Wyspa Stanow, oddzielona od wyspy Ognistej cieśniną *Lemaire*.

Wyspy Maluińskie czyli *Fulklandzkie*, na których Francuzi, Anglicy i Hiszpani mieli swe osady, dzisiaj opuszczone.

Nowa Georgia i archipelag *Sandwich*, pokryte lodami.

Do tych wysp przydać należy wyspy: *Fernando*, *Noronha*, *Trójcy* i *Martin-Voz*, skaliste i należące do Brazylii, naprzeciw półwyspa której są położone; wyspy *St-Felix* i *Juan Fernandez*, naprzeciw półwyspa Chile.

III. INDYE ZACHODNIE.

Czyli *wyspy średnie Amerykańskie*, zwane także *Antyllami* i *wyspami Cuckrowemi*, obejmują owe wielkie mnóstwo wysp między obudwoma lądami Ameryki znajdujących się, i składają się z trzech głównych części, jako to:

A. *Wielkich Antyllów*, do których należą:

- 1) *Kuba* wyspa Hiszpańska, z MS. *Hawana*.

- 2) *Jamaika* najważniejsza wyspa Angielska, z MS. *St. Jago ai la Vega* czyli *Hiszpański Town*. Tu także należą *wyspy Kajmańskie*.
- 3) *Haiti* czyli *St. Domingo* lub *Hispaniola*. Teraz należy do wolnych Negrów i Mulattów, którzy tu zaprowadzili rząd republikański. MS. *Port au Prince*.
- 4) *Porto Rico* wyspa Hiszpańska, z MS. *San Juan de Portorico*.

B. *Małych Antyllów*, do których liczą się:

- 1) *Wyspy Panieńskie* należące do Anglii, Danii i Hiszpanii. Wyspy Duńskie *Ś. Tomasza*, *Ś. Krzyża* i *Ś. Jana*, mają m. *Christianstadt*, rezydencya Gubernatora tych wysp.
- 2) *Eustachego* należąca do Niderlandów.
- 3) *Anguilla* i *Barbuda* należą do Anglików.
- 4) *Ś. Marcina* do Niderlandów.
- 5) *Ś. Bartłomieja* do Szwecyi.
- 6) *Krzysztofa* należy do Anglików.
- 7) *Newis* do Anglików, z MS. *Charles Town*, gdzie wielki skład towarów.
- 8) *Montferat* i 9) *Antigua* należą do Anglików.

- 10) *Gwadelupa*, 11) *Martinika*, wyspy Francuzkie.
 12) *Dominika*, 13) *Ś. Łucyi*, 14) *St. Vincent*, 15) *Barbados*, 16) *Grenada* z Grenadillami, 17) *Tabago*, 18) *Trynidad*, należą do Anglików.
 19) *La Margarita* należy do Wenezueli.
 20) *Curassao* do Niderlandów.
- C. *Bahama* czyli *wysp Łukajskich*, zstających pod zwierzchnictwem Anglików. Jest to archipelag z 200, a według innych, z 700 wysp złożony; z tych znaczniejsze są: *Providence*, *Abako*, *S. Salvador* albo *Cai-Island*, pierwszy kraj odkryty przez Krzysztofa Kolumba.
-

ROZDZIAŁ V.

AUSTRALIA CZYLI OCEANIA.

Obejmuje wszystkie wyspy morza Spokojnego, leżące w części ziemi południowej, począwszy od wschodu wschodnich Indyjskich wysp aż do zachodniego pobrzeża Ameryki.

Części są następujące:

1. *Nowa Hollandya*. Na wschodniem jej pobrzeżu założyli Anglicy kolonię zbrodniarzy i nazwali ją *Nową Południową Wallią*. Tu jest m. *Sidnej* z wybornym portem. Wyspa *Norfolk*, bardzo żyzna, tu także należy.

2. *Nowa Gwinea*, po Nowej Hollandyi największa wyspa na oceanie Południowym. Mieszkańcy jej dzicy składają trzy

udzielne narody, t. j. *Papuanów, Haraforów i Oranbadzu.*

3. *Nowa Brytania*, nasiadła podejrzliwymi i zdrażliwymi Pajpusami, którzy trudnią się porządną uprawą i pięknymi plantacyami Pisangu, Jamu i trzciny cukrowej. W pobliżu są wyspy *Xiążęcia Jork, Sandwich, Portland, Mulgrawa* i inne.

4. *Wyspy Admiralskie* w liczbie 30. Mieszkańcy onych są czarni, z włosiem kędzierzawym wełnistym.

5. *Nowa Georgia* składa się z dwóch wysp, z których część południowo-wschodnia zowie się *krajem Arsacydów*. Liczni onych mieszkańcy już zupełnie czarni, już koloru miedzianego, chodzą prawie nago, są podejrzliwi i okrutni.

6. *Wyspy Królowej Karoliny*. Mieszkańcy onych czarni utrzymują porządne plantacye.

7. *Nowe Hebrydy*. Mieszkańcy koloru czarnego, mają włos czarny kędzierzawy, nosy płaskie szerokie i wydatne kości policzkowe; trudnią się uprawą roli.

8. *Nowa Kaledonia*. Mieszkańcy są charakteru otwartego i łagodnego, koloru ciemno-śniadego, włosów czarnych

kędzierzawych. Tu leżą wyspy *Obserwatory* i *Cyprysowe*.

9. *Nowa Zelandya* składa się z dwóch obszernych wysp, mających wysokie, lasem zarosłe, a w części śniegiem okryte góry. Mieszkańcy koloru żółtego i śniadego, włosy czarne, są dzicy, okrutni i ludożercy.

10. *Wyspy Przyjacielskie* składają się z 160 prawie wysp, po większej części pustych. Mieszkańcy koloru światło-śniadego, są charakteru łagodnego i ludzkiego, utrzymują piękne plantacye.

11. *Wyspy Żeglarskie*. Mieszkańcy słusznój i kształtnój urody do bioder tylko odziewają się, lepiej niż inni wyspiarze południowi mieszkają, i w łodziach zwanych *pirogami* najmniejsze nawet odbywają drogi.

12. *Wyspy Harwej* nasiadłe są czarnymi i brzydkimi mieszkańcami.

13. *Wyspy Towarzyskie* (de Societé) składają się z 12 wysp głównych. Mieszkańcy, których jest około 100,000, są dobrzy, łagodni i gościnni, po części białego i ciemnośniadego koloru, wreszcie ochędożni i obyczajem innych południowych wyspiarzy punktowani.

14. *Wyspy Nizkie* czyli *Niebezpieczne*

podlegają w czasie wzbierania morza całkowitemu prawie zatopieniu, i z téj przyczyny są nieludne.

15. *Wyspy Markizowe* (Marquezas). Piękni onych mieszkańcy zręczni są do budowy domów i okrętów, i do sporządzania różnych sprzętów, lecz ludzi zjadają.

16. *Wyspy Wielkonocne i Zielonych Świątek* mają grunt twardy i kamienisty. Mieszkańcy wysp Wielkonocnych są niskiego wzrostu i długie mają uszy.

17. *Wyspy Sandwich* mają wyborną ziemię. Mieszkańcy (których liczą do 150,000) są pięknej urody, koloru ciemnego; trudnią się rolnictwem, rybołostwem i budową statków, obyczajem europejskim: Królem jest teraz *Kaukiali*. Ofiary z ludzi były tu we zwyczaju; wrywają sobie przednie zęby w ofiarach błagalnych; lecz to zniesiono. Największa z tych wysp jest *Owaihi*.

K O N I E C.

Poczet Materji.

	<i>Stronica.</i>
WSTĘP. Ogólny wykład Geografii . . .	5

ROZDZIAŁ I. **EUROPA.**

Wiadomości ogólne	14
§ 1. Cesarstwo Rosyjskie.	20
2. Królestwo Polskie.	32
3. Miasto Kraków z obwodem . . .	35
4. Królestwo Portugalskie	36
5. Królestwo Hiszpańskie	37
6. Królestwo Francuzkie	39
7. Włochy	41
I. Królestwo Sardyńskie	42
II. — Lombardzko-Weneckie	43
III. Xięztwo Parma	43
IV. — Modenckie	44
V. — Łukieskie	—

VI.	Wielkie Xięztwo Toskańskie	44
VII.	Państwo Kościelne	45
VIII.	Rzplita Święto-Maryińska	46
IX.	Królestwo Neapolitańskie czyli O- bojga Sycylii	—
X.	Wyspy: Malta, Gonzo i Comino.	47
XI.	Zjednocz. państwo wysp Iońskich.	48
§ 8.	Szwajcarya	—
9.	Królestwo Niderlandzkie	50
I.	Królestwo Belgijskie	51
II.	— Hollenderskie	—
§ 10.	Niemcy	53
I.	Cesarstwo Austryackie	54
II.	Królestwo Pruskie	59
III.	— Bawarskie	62
IV.	— Saskie	63
V.	— Hanowerskie	64
VI.	— Wirtemberskie	65
VII.	Wielkie Xięztwo Badeńskie	—
VIII.	Elektorstwo Haskie	66
IX.	Wielkie Xięztwo Haskie	—
X.	Xięztwo Holsztyńskie	67
XI.	— Luxemburskie	—
XII.	W. Xięztwo Saskie Wejmarskie	—

XIII.	Xięstwo	Saskie Gotajskie . . .	67
XIV.	—	Saskie Meinińskie . . .	—
XV.	—	Saskie Hildburghauzen. . .	—
XVI.	—	Saskie Koburg Saalfeldzkie	—
XVII.	—	Brunświckie Wolfenbitelskie	—
XVIII.	—	Nassau	—
XIX.	W. Xstwo	Meklenburg Szweryn	68
XX.	W. Xstwo	Meklenburg Strelitz. . .	—
XXI.	—	Oldenburskie	—
XXII.	Xięstwo	Anhalt Dessau.	—
XXIII.	—	Anhalt Bernburg	—
XXIV.	—	Anhalt Köthen.	—
XXV.	—	Szwarcburg Sondershausen	—
XXVI.	—	Szwarcburg Rudolstadt . . .	—
XXVII.	—	Hohenzollern Hechingen.	—
XXVIII.	Xstwo	Hohenzollern Sigmaringen	—
XXIX.	—	Lichtenstein	69
XXX.	—	Reuss	—
XXXI.	—	Lippe Detmold	—

XXXII.	Xztwo Lippe Szauenburg	69
XXXIII.	— Waldeck	—
XXXIV.	— Wolne miasta	—
§ 11.	Anglia czyli Królestwo W. Brytanii	—
12.	Królestwo Duńskie	72
13.	— — Szwecyi i Norwegii	74
14.	Państwo Tureckie	75
15.	Królestwo Greckie	79

ROZDZIAŁ II. **AZYA.**

	Wiadomości ogólne	81
§ 1.	Rossya i Turcya Azyatycka	84
2.	Tatarya	85
3.	Arabia	86
4.	Persya	88
5.	Indyj Wschodnich półwysep zachodni	89
6.	Indyj Wschodnich półwysep wschodni za Gangesem	91
7.	Wyspy Wschodnie Indyjskie	—
8.	Cesarstwo Chińskie	92
9.	Japonia	94

ROZDZIAŁ III. **AFRYKA.**

	Wiadomości ogólne	96
§ 1.	Egipt	98

§ 2. Barbarya	99
3. Państwo Fez i Marokko	100
4. Kraina Biledulgerid	—
5. Sahara czyli Pustynia	101
6. Nubia	—
7. Habesz czyli Abissynia	—
8. Pobrzeża Adel i Ajan	102
9. Nigrycyja czyli Sudan	—
10. Senegambia czyli Nigrycyja zachodnia.	103
11. Gwinea wyższa czyli właściwa Gwinea	—
12. Gwinea niższa czyli pobrzeże Kongo.	104
13. Kraje środkowe Afryki południowej	—
14. Kraje na wschodniem pobrzeżu . .	—
15. Pobrzeże południowe	105
16. Wyspy	—

ROZDZIAŁ IV. **AMERYKA.**

Wiadomości ogólne	106
-----------------------------	-----

I. *Ameryka Północna.*

§ 1. Kraje nad zatoką Baffińską . . .	108
2. — — — Hudsonską . . .	109
3. Ameryka Północna Angielska . .	110
4. Kraje wolnych Indyan	111
5. Stany Zjednoczone Ameryki Pół- nocnej	—

- § 6. Rzplita Meksyko 112
 7. Guatimala (*Zjednocz. Stany śródkowej Ameryki*) 113

II. *Ameryka Południowa.*

- § 1. Kolumbia (*Venezuela, Nowa Grenada, Ecuador*) —
 2. Peru 114
 3. Boliwia —
 4. Paraguay 115
 5. Chile —
 6. Patagonia —
 7. Zjednoczone Wolne Stany nad Rio de la Plata (*Rzplita Argentyńska*). 116
 8. Cesarstwo Brezyljskie —
 9. Rzplita Oriental del Uruguay . . 117
 10. Guiana —
 11. Wyspy —

III. *Indye Zachodnie.*

- Wiadomości ogólne i podział . . . 118

ROZDZIAŁ V.

AUSTRALIA CZYLI OCEANIA.

- Wiadomości ogólne i podział . . . 121

to
The
18 60

1985 x 4752000 + 351000

A. K. K. K.

DUBLET

Bib. Jag.

Sp 13390

1800

[Faint, illegible handwriting]

11559

